

Offer för en mänsklig gärningsman?

- En kvalitativ innehållsanalys av våldtäktsdomar

Frida Ljungsten, Sara Sandberg

LUNDS UNIVERSITET
Socialhögskolan

Kandidatuppsats (SOPA63)
VT 14

Handledare: Roberto Scaramuzzino
Examinator: Anett Schenk

Abstract

Authors: Frida Ljungsten, Sara Sandberg

Titel: Victim of a human perpetrator – a qualitative content analysis of judicial decisions.

Supervisor: Roberto Scaramuzzino

Examiner: Anett Schenk

It is not unusual today that one will find articles about crimes of rape in the Swedish media. These articles are often expressing a doubt against how the court of law sentences the offender or describe the victim, in their opinion in a negative way. This study has taken its shape from these discussions portrayed in the media, as well as in a speculation around how the newly changed law is handling the critique that has increased during the last year. On top of this we discovered that the area covering the presentation of the victim and the offender in a judicial decision is somewhat unexplored. The purpose of this study is therefore to understand the presentation made of the victim and the offender in the judicial decisions, before as well as after the change of law that occurred in July 2013. To do this we are using a qualitative content analysis, looking at sixteen cases, to study the court discussions in judicial decisions. We are using Nils Christie's (2001) theory of ideal victims to describe and understand the presentation of the victim and the offender. On top of that we use theories about judicial discretion to understand the changes within our study.

The study shows that the different judicial courts are presenting the offender and victim in a somewhat alike manner. The biggest change being that the offenders, and as a result the victims, are portrayed a bit more ideal after the law changed. We drew the conclusion that the judicial discretion must be weak in most cases, but alas allowing some room for different interpretation. In a few instances the discretionary freedom appeared to be stronger, though, often where the laws were unspecified and left a big capacity for interpretation. In conclusion, our result does not show a big distinction from before and after the change.

Key words: Rape, judicial discretion, offender, victim

Förord

När vi började det här arbetet var det gott om tid. Sen fick vi för oss att det inte var det och blev stressade. Hur skulle det gå att sätta ihop en kandidatuppsats på tio veckor, som av någon underlig anledning helt plötsligt bara var fem! De två veckorna innan deadline har färgades av stress, oro, stolthet och trötthet. Det blev många långa dagar och väldigt många ord, men det har varit värt det. Vi känner oss stolta över vad vi har åstadkommit och först skulle vi vilja tacka varandra, för den stöttning och de peppande ord som vi utbytt. Men mest av allt skulle vi vilja rikta ett Stort Tack till vår handledare Roberto Scaramuzzino som har kommit med konstruktiv kritik och som med en positiv inställning har varit väldigt inspirerande under arbetet. Tack för den tid du lagt ner på att hjälpa oss att genomföra den här uppsatsen!

Innehållsförteckning

1. Problemformulering	4
2. Syfte och frågeställningar	6
3. Tidigare forskning	6
4. Teori.....	8
4.1 Det idealiska offret	9
4.2 Handlingsutrymme	10
5. Metod	12
5.1 Avgränsning och urval	14
5.2 Arbetsfördelningen	16
5.3 Begreppsanvändning.....	16
5.4 Metodens tillförlitlighet	16
5.5 Etiska överväganden.....	17
5.5.1 Egen roll.....	18
6. Resultat & analys	19
6.1 Framställning av offer och gärningsman	19
6.1.1 Före lagändringen.....	19
6.1.2 Efter lagändringen	26
6.1.3 Jämförelse före/efter lagändringen	35
6.2 Domstolens handlingsutrymme	39
6.2.1 Bevisbedömning	39
6.2.2 Rekvisitet	42
6.2.3 Trovärdighet	45
6.2.4 Tolkningsutrymmet i lagen.....	48
6.2.5 Helhetsintrycket	50
6.3 Sammanfattningsvis	52
7. Slutdiskussion	53
8. Referenslista	55

1. Problemformulering

I Sverige anmäldes under år 2013 cirka 17 400 sexualbrott. Av dessa utgjorde våldtäkt den största delen med cirka 5890 anmälningar. Det vill säga att en tredjedel av alla sexualbrott som anmäldes år 2013 var våldtäkter (Brottsförebyggande Rådet, 2014a). Unga män är överrepresenterade bland de som misstänks och anmäls för våldtäkt och unga kvinnor är den grupp som är mest utsatt för brottet (ibid. 2014b).

Definitionen av våldtäkt enligt Brottsbalkens kapitel 6 § 1 är att offret genom våld eller hot tvingas till samlag alternativt till en handling som med hänsyn till kränkningens allvar går att jämföra med samlag. Det klassas även som våldtäkt om gärningsmannen vid genomförandet av den sexuella handlingen inte har använt våld eller hot utan istället har utnyttjat att offret på grund av medvetlöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada, psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befunnit sig i en särskilt utsatt situation.

Sedan sexualbrottslagen uppkom så har det genomförts fem stora förändringar av denna. I den senaste förändringen, som genomfördes i juli 2013, så ändrades rekvisitet i kap 6 1 § 2 st från "hjälplos situation" till "särskilt utsatt situation". Tanken med denna förändring var att ytterligare stärka offrets ställning. Enligt regeringens proposition (2012) hade rekvisitet i dess tidigare form inneburit tolknings- och tillämpningssvårigheter. Meningen är att det nya rekvisitet ska få en bredare tillämpning och samtidigt upprätthålla och stärka skyddet mot kränkningar av den personliga såväl som av den sexuella integriteten hos vuxna. I samma utredning fördes även en diskussion kring ett eventuellt införande av rekvisitet "brist på samtycke" i sexualbrottslagen, men detta förslag gick inte igenom (ibid.). I propositionen framkommer att Regeringen ser allvarligt på våldtäktsbrott;

Ett sexuellt övergrepp är ett extremt uttryck för bristande respekt för en annan människas självklara rätt till personlig och sexuell integritet och sexuellt självbestämmande. Det är därför viktigt att ha en ändamålsenlig och effektiv sexualbrottslagstiftning (Regeringen 2012, sid 9)

Maria Eriksson (2010, sid 5) beskriver i sin avhandling att våldtäkt, som en del av våldet mot kvinnor, är ett av de stora problemen i vår tid. Även Patsy Fuller (1995, sid 154-161) har forskat på ämnet våldtäkt och även om hennes forskning ligger längre tillbaka i tiden så kommer samma frågetecken upp kring hur begreppet våldtäkt definieras i rätten. Fuller (1995,

sid 154-161) redogör i sin diskursanalytiska studie för ett antal våldtäktsdomar i England och visar att domstolarna i hennes undersökta fall hade stort utrymme att tolka lagen. Hon menar att anledningen var att det inte fanns någon entydig definition av våldtäkt. Detta gjorde att domstolens bedömningar kunde skifta från fall till fall eftersom det var upp till domstolen att definiera vad en våldtäkt är. Fuller (ibid.) menar även att kvinnans upplevelse fick väldigt lite utrymme.

Trots att rekvisitet för våldtäkt har utvidgats sedan lagändringen, så har komplexiteten och svårigheten i bedömningen av våldtäktsfall kommit att fortsätta att debatteras i tv och tidningar (Kanakaris & Persson, 2013, Eklundh 2014). Debatten hålls vid liv tack vare att tveksamma utgångar vid våldtäktsmål med jämna mellan rum uppmärksammas i media. Efter lagändringen så har diskussionen fortsatt och på många håll menar man fortfarande att rekvisitet "brist på samtycke" bör införas i sexualbrottslagen. Debatten handlar bland annat om hur domstolarna tolkar lagen och huruvida man tar offret på allvar eller dömer till fördel för gärningsmannen. Den pågående debatten i media har väckt vår nyfikenhet kring hur domstolen resonerar kring sin bedömning i ett våldtäktsmål.

Att genom forskning belysa ett ämne som handlar om offer och gärningsman kan vara viktigt för verksamma inom socialt arbete. Under sökning efter tidigare forskning på ämnet så framkommer att Brottsoffermyndigheten (2014) efterfrågar mer forskning kring brottsoffer. Att göra en undersökning där både offer och gärningsman studeras kan därför vara ett komplement till tidigare forskning. En socionom inom det sociala arbetet möter människor med varierande bakgrund och upplevelser och stöter inte sällan på människor som befunnit sig i utsatta situationer som till exempel förövare eller brottsutsatt. Pamela Trevithick (2008, s 59-61) menar att *faktisk kunskap* är något man använder för att bekräfta, förkasta eller beskriva teorier. Trevithick (ibid.) menar att faktisk kunskap, som statistik eller forskningsfynd, kan vara användbar i det praktiska sociala arbetet för att stödja de metoder man använder. Socionomyrket finns resresenterat inom många olika områden i det sociala arbetet som till exempel kriminalvård och socialtjänst. Kunskap om hur offer och gärningsman framställs i domsluten skulle kunna vara relevant vid till exempel planering av interventioner. Att även ha kunskap om hur andra yrkesgrupper, till exempel i en domstol, använder sig av lagen och resonerar kring dessa kategorier kan också vara relevant då man som socionom ofta arbetar i ett nätverk av olika yrkesgrupper. För att man som socialarbetare ska kunna fatta beslut kring svåra situationer så menar Trevithick (2008, sid 69-71) även att reflektion kring det egna förhållningssättet och värderingar är viktigt. Hon skriver även att

detta alltmer blivit en del av det dagliga sociala arbetet. Vidare skriver hon att en reflektionsprocess kräver att socialarbetaren har en gedigen kunskapsgrund att stå på i det aktuella ämnet. Undersökningen som presenteras i denna uppsats kommer förhoppningsvis kunna bidra till kunskap på ämnet samt fungera som inspiration till att man som socialarbetare reflekterar över den bild man har av offer och gärningsman.

2. Syfte och frågeställningar

Syftet med den här uppsatsen är att förstå framställningen av offer och gärningsman samt dess betydelse i domen, innan respektive efter ändringen av sexualbrottlagen år 2013, utifrån en teori om idealiska offer. Vi vill dessutom ge en möjlig förståelse till de skillnader och/eller likheter, som finns i domstolens bedömning och i framställningen av offer och gärningsmän, utifrån teorier om handlingsutrymme.

Som framgår av syftet så kommer vi att använda oss av två ganska olika teorier. Vi kommer att använda oss av Christies (2001) offerteori för att titta på hur offer och gärningsmän framställs i domskälen. De skillnader och/eller likheter som vi eventuellt hittar när det gäller framställningen av offer och gärningsmän samt i bedömningen av helhetsintrycket kommer vi sedan försöka förklara genom teorier kring domstolens handlingsutrymme. De frågeställningar som vi kommer att besvara är;

- 1. Hur framställs offer och gärningsman i domslut innan respektive efter lagändringen, vilka likheter och/eller skillnader går att urskilja och vilken betydelse får det i domen?*
- 2. Finns det någon skillnad i domstolens bedömning och i deras framställning av offer och gärningsman och hur kan detta förstås utifrån teorier om handlingsutrymme?*

3. Tidigare forskning

Inför arbetet med denna uppsats tittade vi på den forskning som redan fanns kring domstolens hantering av våldtäktsmål samt forskning inom handlingsutrymme.

Enligt Brottsoffermyndigheten (2014) så påbörjades forskning kring gärningsmannen långt tidigare än om offret. Det framkommer att Sverige ligger lite efter andra länder när det gäller forskning kring brottsoffer, men att det är på väg att bli en etablerad disciplin jämte kriminologi, som mestadels fokuserar på gärningsmannen. På Umeå Universitet (2011) pågår ett forskningsprojekt där hanteringen av kvinnliga våldtäktsoffer jämförs

med hanteringen av män som utsatts för våldsbrott. Resultatet presenteras under år 2015 men på projektets hemsida framhävs flera tidigare studier som visar att våldtäktsoffrets trovärdighet ofta ifrågasätts och att frågor kring sexual- och alkoholvanor ställs av domstolen.

Ulrika Andersson (2004, sid 264-265) kommer genom sin studie fram till att offret ofta reproduceras med en "öppen kropp" det vill säga att den indirekt är tillgänglig och öppen så länge offret inte gör ett aktivt motstånd. Andersson (ibid.) menar också att domstolen ger offret en "passiv sexualitet" på så sätt att man utgår från att offret kan ha haft en vilja till sex även om denne inte utfört en aktiv sexuell handling. Andersson (ibid. Sid 202-204) skriver också att domstolen i hennes fall resonerar mycket kring offrets trovärdighet. Domstolen lägger bland annat vikt vid på vilket sätt offret återger händelsen och menar att ett trovärdigt offer berättar på ett självupplevt och återhållsamt men ändå detaljerat sätt. Även det faktum att offret lämnar likartade uppgifter under olika förhör och att utsagan stöds av övrig bevisning talar för offrets trovärdighet. Andersson (ibid.) menar att domstolen i flera fall även lägger stor vikt vid offrets beteende i samband med händelsen, till exempel om denne gjort motstånd eller inte och att domstolen poängterar att det måste vara bevisat att det skett mot offrets vilja.

Patsy Fuller (1995, sid 154-161) menar i sin diskursanalytiska studie av våldtäktsdomar i England att domstolarna gör väldigt olika bedömningar. Hennes förklaring till detta är att det inte finns någon entydig definition av begreppet "våldtäkt" vilket ger domstolarna i detta fall ett stort handlingsutrymme till tolkning. Bortsett från att bedömningarna kan se olika ut mellan domstolarna så får offrets upplevelse, som i de flesta fall var en kvinna, väldigt lite utrymme. Simon Ekström (2002, sid 13-16) skriver i sin avhandling om hur kvinnliga våldtäktsoffer mellan år 1946 och 1950 behandlas i rättsprocessen med fokus på hur deras trovärdighet är avgörande för utgången av fallet. Ekström (ibid. Sid 163-165) skriver att kvinnan som våldtäktsoffer ofta blev bedömd utifrån sitt beteende och så kallad sexuell sedlighet och skötsamhet när domstolen bedömde hennes trovärdighet. Mannen som gärningsman blev även han bedömd utifrån sin karaktär som skötsam eller inte skötsam när domstolen bedömde trovärdigheten. Ekström (ibid.) menar att

domstolen utåt sätt gjorde sin bedömning utifrån lagstiftningen men att moraliska bedömningar genomsyrar processen.

Bland forskningen kring handlingsutrymme kan nämnas bland andra Imogen Jones (2011) som i en artikel skriver om en studie av domstolens handlingsutrymme. Han skriver bland annat att trots att en domstol har lagar och prejudikat att följa så finns ett visst handlingsutrymme att tolka hur dessa ska följas. Han kommer bland annat dock fram till att handlingsutrymmet i förhållande till hur bevisning hanteras är relativt litet. Laura Braslow och Ross E. Cheit (2011, sid 44-46) skriver i en artikel om sin undersökning av hur domstolens handlingsutrymme i en av USAs stater ser ut gällande omprövning av fällande domar. I stora drag kommer författarna fram till att de enskilda domarna dömer olika i fallen och att de även dömer oberoende av lagen. Författarna menar att en möjlig förklaring kan vara att bedömningen sker efter att målet i sig är avslutat och sker bakom lykta dörrar. De påpekar att det är av vikt att se över de lagar som domarna ska följa.

Karolina Parding (sid 198-201) har i sin avhandling intervjuat lärare angående deras handlingsutrymme. Hon skriver bland annat att lärarna upplevde det som viktigt att ha handlingsutrymme att utforma sin egen undervisning samtidigt som det skiljde sig huruvida lärarna upplevde läroplanen som viktig eller inte. Parding (ibid.) skriver även att handlingsutrymme skapas i ett socialt sammanhang och för lärarna handlar det om deras relation till rektor, kollegor, policys och elever. Utifrån hur dessa relationer upplevs så definierar lärarna handlingsutrymmet på olika sätt.

Fokus i denna uppsats ligger som sagt på både på offer och gärningsman samt på domstolens handlingsutrymme. I kommande avsnitt beskrivs vilka två teorier vi har använt för att göra vår analys av dessa teman.

4. Teori

I vår uppsats har vi, som tidigare nämnts, valt att använda oss av två ganska olika teorier. Den första är Nils Christies (2001) teori om det idealistiska offret som vi kommer att använda för att lättare förstå framställningen av offer och gärningsman i domsluten. Teorin har tidigare använts på andra målgrupper av bland andra Håkan Jönsson (2004) i en artikel där han diskuterar brott mot äldre (Jönsson, 2004). Vi har även valt teorier inom handlingsutrymme för att förstå de skillnader och likheter som vi har kunnat se i vårt material.

4.1 Det idealiska offret

Med termen ”det idealiska offret” menar Christie (2001, sid 47) inte de personer som mest ser sig själva som ett offer och inte heller menar han de personer som oftast blir ett offer. Istället syftar han på en kategori människor, som när de utsätts för brott, lättast får en legitim offerstatus. Som exempel beskriver han en gammal dam som mitt på dagen går hem från att ha hjälpt sin sjuka syster. Om hon skulle bli överfallen av en man som tar hennes väska och som dessutom använder pengarna till sprit och droger så skulle hon troligtvis vara nära det idealiska offret (Christie, 2001, sid 47-48).

Det finns fem egenskaper som avgör den idealiska offerstatusen. Offret ska vara svagt (t.ex. gammal, sjuk), upptaget med ett respektabelt projekt (t.ex. ta hand om sin sjuka syster), vara på en plats denne inte kan klandras för att vara på (t.ex. gatan mitt på dagen), gärningsmannen ska vara stor och ond samt att denne är okänd utan tidigare personlig relation till offret (Christie 2001, sid 48). Christie (2001, sid 50) pratar även om att offret, för att vara idealiskt, måste vara tillräckligt starkt för att kunna hävda sin status som offer. Offret måste alltså kunna stå upp för sina rättigheter och våga lämna den situation och den person som utsätter henne eller honom för brottet. Kvinnan som ständigt blir misshandlad av sin man men ändå inte lämnar honom, anses alltså inte vara ett idealiskt offer.

I kontrast till denna beskrivning så skriver Christie (2001, sid 48) om ett exempel som är långt ifrån det idealiska offret. Detta kan vara en man som sitter på en bar och blir slagen i huvudet av en bekant som tar pengarna från honom. Det spelar ingen roll att mannen i det här exemplet eventuellt skadar sig mer än den gamla damen eller blir av med mer pengar, han är ändå inget idealiskt offer enligt Christie (ibid.). Problemet är att offret i den här situationen är stark, inte ägnar sig åt ett respektabelt projekt, kunde ha skyddat sig genom att inte befinna sig på platsen samt att han är lika stor som gärningsmannen som han dessutom känner.

Christie (2001, sid 48) illustrerar vikten av de här skillnaderna genom ännu ett exempel, denna gång från våldtäktsfall. Det idealiska offret är här den unga oskulden som blir allvarligt slagen eller hotad i samband med våldtäkten. Det skiljer sig då mycket från när det är en erfaren äldre kvinna som ensam är på väg hem från en restaurang och blir angripen. Mest kontrast är det till den prostituerade som larmar polisen efter dådet.

Idealiska offer skapar idealiska gärningsmän. Ju mer idealiskt ett offer är desto mer idealisk blir gärningsmannen och vice versa. Gärningsmannen i det här fallet liknar inte offret utan är ur moralisk synpunkt svart där det idealiska offret är vitt. Gärningsmannen är farlig och

kommer långt bortifrån. Han är en människa som knappt går att likna vid en människa längre, utan snarare vid ett monster. Men det finns också en rad icke-idealiska gärningsmän. Till exempel knarklangaren som även är beroende av drogen – ett offer för sin egen verksamhet. Eller de fall där de känner offret, då både offer och gärningsman är berusade och där det är oklart vem som initierade våldshandlingarna (Christie, 2001, sid 54-55).

Christies (2001) teori om idealiska offer kan även kopplas till nästa teoridel, handlingsutrymme. I den här uppsatsen kommer vi fram till att domstolen framställer offer och gärningsman på så sätt att de kan ses på ett mer eller mindre idealiskt sätt. Till detta, menar vi, att domstolens olika möjligheter till handlingsutrymme kan vara en förklaring till hur den här framställningen tar uttryck. I nästa del kommer vi att redogöra för ett antal synsätt på handlingsutrymmet som senare i vår analys kommer anknyta till Christies (ibid.) idealiska eller icke-idealiska offer och gärningsmän.

4.2 Handlingsutrymme

Enligt Mikael Lipsky (1980, sid 4,13) är till exempel lärare, poliser, socialarbetare, domare, advokater och andra domstolsarbetare typiska gräsrotsbyråkrater. De ger förmåner, utarbetar struktur och begränsar människors liv och möjligheter. Dessa arbetsgrupper har ett betydande handlingsutrymme när de ska bestämma mängden och kvalitén på de förmåner som ges eller på de sanktioner som utdelas. Domare bestämmer till exempel vem som ska få en villkorlig dom och vem som ska dömas till maxstraff.

Handlingsutrymme återfinns i hela straffsystemet, från polisiär nivå till domstolsnivå, där domstolen bland annat kan bestämma över upptagandet av bevis vid rättegången. Det kan tyckas som självklart att handlingsutrymme är viktigt för att rättsväsendet ska kunna utföra tolkande uppgifter. Vad som kanske inte är lika självklart är varför de måste ha den här tolkande funktionen överhuvudtaget (Jones, 2011, sid 254-256). Detta kan kopplas till Christies teori (2001, sid 50) då domstolen alltid måste tolka offrets utsaga för att kunna bedöma till exempel dennes trovärdighet vilket kan avgöra om offret framstår som starkt nog för att uppnå offerstatus. Imogen Jones (2011, sid 254-256) menar också att om språket inte hade lämnat utrymme för oklarheter så hade kanske detta tolkande utrymme kunnat försvinna. Lagens utformning, med det vaga språket och mångfalden av omständigheter, innebär dock att tolkning är ett oundvikligt steg i det juridiska arbetet. Flexibla handlingar medger dock också möjlighet till subjektivitet. Detta kan i sin tur leda till rättvisa, men också till orättvisa. Handlingsutrymmet kan därtill också användas för att fylla luckor som uppstår, för att rätta

till fel och för att lösa konflikter. Utrymmet tillåter också att lagen utvecklas i linje med sociala normer utan att det för den sakens skull innebära en lagändring (Jones, 2011, sid 254-256).

Kristina Parding (2007, sid 28-29) menar att handlingsutrymmet ofta skapas under oklara eller vaga förutsättningar vilket betyder att olika beslut kan tas även när samma förutsättningar gäller. Det är dock inte möjligt att ta bort alla former av handlingsutrymme eftersom det behövs för att applicera lagar och regler som inte alltid är anpassade för varje specifik situation och i många fall istället är ganska vaga. Det hela innebär att arbetet är för komplext för enkla regler och att handlingsutrymme måste existera vilket i sin tur gör att arbetet är svårt att kontrollera (ibid.). Till exempel skulle beskrivningen av gärningsmannen kunna se olika ut utifrån att bedömningen görs på olika sätt trots att förutsättningarna är de samma, vilket kan påverka om han anses vara idealisk eller inte utifrån Christies (2001) teori.

Det finns dock skillnader i hur mycket handlingsutrymme gräsrotsbyråkrater har menar Evans och Harris (2013, sid 881). Olika professioner tillåts olika mycket frihet inom en komplex verklighet som styrs av regler och principer. Handlingsutrymmet är inte avsaknaden av regler utan istället rummet mellan dem. Professionella förväntas att utöva detta handlingsutrymme i sitt arbete men de är samtidigt styrda av olika regler och förordningar (Lipsky, 1980, sid 15). Evans (2013, s 744) menar att alla regler har potential att användas på flera olika vis och att de kan vara ett sätt att främja professionella mål lika mycket som de kan vara ett sätt för ledningen att utöva kontroll. Regler kan också ställa utövare till svars och de kräver att vissa saker blir gjorda samt att de identifierar vem som har ansvaret.

Handlingsutrymme återfinns bara i situationer där det ursprungligen finns någon form av kontroll. Regler som inte innebär några begränsningar för utövaren bidrar till ett större handlingsutrymme medan regler som istället är strikta och hindrande genererar ett mindre utrymme. Det finns också formellt och informellt handlingsutrymme och med det menas att utrymmet antingen är klart definierat i reglerna (formellt) eller endast är antytt (informellt). Det hela kan ses som ett spektrum där utövaren å ena sidan måste tolka lagar och å andra sidan måste skapa standards (Parding, 2007, sid 45). Evans och Harris (2013, sid 882) skriver också om olika grader av handlingsutrymme. De menar att starkt handlingsutrymme innebär ett friare arbete med regler som en del av handlingsutrymmet medan ett svagt handlingsutrymme innebär tolkning och makt att bestämma inom reglerna. Svagt

handlingsutrymme kräver således att det finns klara strukturer kring de lagar som ska tolkas och kring vem som har makten att bestämma kring dem (Evans & Harris 2013, sid 882).

Gräsrotsbyråkratens arbete sker alltså inom ett ramverk som är skapat av lagar, regler och förordningar. Det är däremot ett obefogat antagande att se den här ramen som konsekvent, fullständig och entydig, som förstås exakt på samma sätt av alla som arbetar inom den. Ramverket är omfattande men det är oundvikligen också ostadigt och det är i de olika förändringarna som handlingsutrymmet kan utövas (Evans & Harris, 2013, sid 887). Dock menar Evan och Harris (2013, sid 872) att handlingsutrymmet i sig varken är bra eller dåligt, utan att det kan användas åt båda hållen. De menar också att mer regler, paradoxalt nog, kan skapa ett större handlingsutrymme. Jones (2011, sid 256) skriver dock att även om reglerna begränsar beslutsfattandet genom att minska handlingsutrymmet, så betyder inte det att utgången av ett ärende är helt förutsägbart, men att det kan innebära att ett antal möjliga utfall kan förutses.

I detta avsnitt har de två teorier som används i den kommande analysen beskrivits. Teorierna har två olika funktioner i vår analys. Det idealiska offret (Christie, 2001) används för att belysa domstolens framställning av offer och gärningsman medan teorierna om handlingsutrymme används för att förklara de skillnader och likheter som hittats.

5. Metod

Då vi har valt att mer ingående studera ett par fall så har vi använt oss av en kvalitativ studie där vi tittar på framställningen av offer och gärningsman, samt studerar helhetsbedömningen för att kunna titta på hur förändringar och likheter kan förstås utifrån teorier kring handlingsutrymme.

I en kvalitativ studie försöker forskaren förstå en social verklighet utifrån hur deltagare i en viss miljö uppfattar den. Metoden är induktiv, tolkande och skapande och är inriktad på ord istället för på kvantifierbar data. Det kan innebära att forskaren gör observationer, intervjuer eller text- och dokumentanalyser (Bryman, 2011 sid 340-341, 344). Vi har valt att göra en textanalys av domslut men ett alternativ hade varit att göra intervjuer med domare för att få svar på våra frågor. En av nackdelarna med att göra en sådan studie kan dock vara att de människor som studeras kan påverkas av att de är med i en forskningsstudie och till exempel gör eller säger på ett annat sätt än annars (Ahrne & Svensson, 2011, s 10). För att minimera den risken har vi valt att göra en textanalys av domslut istället.

Det finns två liknande typer av textanalys, innehållsanalys och diskursanalys. Båda metoderna hade varit möjliga för oss att använda, men de innebär ett par relevanta skillnader i hur man tittar på texten. I innehållsanalysen, som är den vanligaste metoden för att analysera dokument, utgår forskaren från i förväg bestämda kategorier för att söka efter teman i texterna menar Bryman (2011, sid 505-506). Genom en diskursanalys vill däremot forskaren komma åt det underförstådda och förgivettagna i texterna menar Boréus (2011, sid 138-139). Vi har i slutändan valt att utgå ifrån en innehållsanalys då våra frågor inriktar sig mer på de olika teman som framkommer i texterna istället för den sociala verklighet de producerar.

En text innehåller olika betydelser och det finns alltid en form av tolkning när man studerar en text menar Graneheim & Lundman (2004, sid 106). De skriver att innehållsanalysen kan innebära att forskaren antingen studerar det manifesta innehållet, det som sägs och tydligt står, eller att forskaren studerar det latent innehåll, det vill säga en tolkning av det manifesta innehållet (ibid.) I vårt fall har vi tittat på båda delarna. När vi har tittat på det manifesta innehållet så har det inneburit att vi har analyserat det som direkt står utskrivet i texten till exempel en direkt beskrivning av offret och/eller gärningsmannen. Ett exempel på när vi istället har fått titta på det latent innehåll är när det gäller bedömningen av en trovärdig utsaga som motsägs av ett vittne, men där tingsrätten ändå inte uttryckligen skrivit att detta minskar trovärdigheten.

Graneheim & Lundman (2004, sid 107-108) beskriver en möjlig metod för att koda och förstå text när man gör en innehållsanalys. De menar att koder är verktyg som tillåter forskaren att tänka på och kring materialet på nya sätt. Koder kan användas för händelser, objekt eller andra fenomen som framstår i texterna och de bör förstås i relation till kontexten. Inga data ska heller uteslutas på grund av att det inte finns en passande kategorisering. Forskaren bör börja med att läsa igenom allt material upprepade gånger för att få sig en uppfattning av helheten. Efter det bör relevanta delar plockas ut och kodas. De kodade enheterna grupperas sedan i kategorier som återspeglar det centrala budskapet i texten (ibid.). För oss passade det här sättet att koda och arbeta med vårt material väldigt bra. Genom att analysera vårt material utifrån de kategorierna som framstått har det varit lättare för oss att titta på hur offer och gärningsman skapas och framträder i texterna. Vi har även använt oss av strategin för att titta på likheter och skillnader inom de olika grupperna i vårt material.

Nästa steg, efter val av metod, har för oss varit att utarbeta ett väl avgränsat urval. Hur vi har gjort detta diskuterar vi mer under nästa rubrik. Efter det har vi dessutom fått ta ställning till hur vi förhåller oss till olika begrepp i vår uppsats.

5.1 Avgränsning och urval

Vi har valt att avgränsa oss till att göra en innehållsanalys av domslut. I dessa har vi dessutom valt att endast titta på domskälen, där domstolen resonerar kring och motiverar sin bedömning. Anledningen till det här valet ligger i att texten innan domskälet, det vill säga bakgrundsbeskrivningen, endast behandlar de olika parternas berättelse. Då det som tingsrätten anser ska ligga till grund för bedömningen återges i domskälen har vi inte sett något, för vår undersöknings skull, värde i att titta på händelsebeskrivningen.

Vår avgränsning innebär dock fortfarande ett ganska brett forskningsfält. Därför har vi valt att endast titta på ett urval av den totala gruppen domslut. Bryman (2011, sid 371-372) skriver att kvalitativ forskning innebär en analys med hjälp av ord istället för kvantifierbar mätdata. En kvalitativ forskare eftersträvar också närhet i förhållande till undersökningsobjektet för att lättare kunna uppfatta omvärlden så som objektet gör det. Vi använder oss inte av en siffermässig metod och därför har vi varit tvungna att begränsa oss i mängden fall. Totalt har vi valt ut 16 fall och tittar på lika många fall innan lagändringen 2013 som efter den.

Vi har valt att använda oss av ett målstyrt urval som enligt Bryman (2011, sid 392) innebär att forskaren medvetet och på ett strategiskt sätt väljer ut de fall som ska studeras så att de är relevanta för de formulerade forskningsfrågorna. Nackdelen är dock att det, genom att göra ett målstyrt urval, inte är möjligt att utföra en generalisering på studien.

För att möjliggöra den jämförelse som undersökningen syftar till så har vi eftersträvat att materialet före och efter lagändringen ska vara så enhetligt som möjligt. Det innebär att fyra fall i var grupp lett till en fällande dom medan de andra fyra inte har gjort det. Inom kategorierna före och efter lagändringen så har det gett oss två subgrupper – gillade och ogillade fall. (Se tabell 1.)

Fördelningen av fall		
	Före	Efter
Åtalet gillas	4 fall	4 fall
Åtalet ogillas	4 fall	4 fall

Tabell 1.

Tidsmässigt har vi också gjort ett urval, då vi ville komma så långt ifrån lagändringen som vi kunde, både före och efter. Anledningen till detta var att vi innan ändringen ville minimera

riskan att tingsrätterna börjat förhålla sig till den nya lagen medan vi efter istället ville ge dem tid att anpassa sig. Fallen före lagändringen är de första åtta fallen med början från januari 2012 som stämt in på våra urvalskriterier. Propositionen (Regeringen 2012) som diskuterade ändringen kom ut ungefär samtidigt och helst hade vi sett att vi hade kunnat komma ännu längre bakåt i tiden för att minimera risken att diskussionerna i propositionen påverkat tingsrätternas förhållningssätt. Tyvärr hade vi inte möjlighet till att göra detta då hemsidan vi använde oss av (Infotorg) inte redovisar fall före år 2012. Urvalet av fall efter ändringen har gjorts på ett liknande sätt, men då har vi istället vandrat bakåt i tiden från och med den siste mars år 2014. Vår studie tillät inte att vi gick längre fram eftersom vi i april månad påbörjade vår empiriinsamling.

Vi är medvetna om att vår studie inte kommer gå att generalisera empiriskt. Bryman (2011, sid 369) menar att kvalitativa forskningsresultat oftast är svåra att generalisera då en fallstudie inte utgör ett stickprov från en känd population. Istället ska resultaten generaliseras till en teori. Vi är alltså inte ute efter att kunna generalisera vårt material till hur det ser ut för alla fall, vi är mycket väl medvetna om att det i ett annat urval antagligen hade sett annorlunda ut.

Forskaren utgår ifrån vissa forskningsmål när denne arbetar efter ett målstyrt urval. Materialet som väljs ut är relevant för förståelsen av sociala företeelser. Det är viktigt att vara medveten om vilka kriterier som är relevanta för att välja eller välja bort olika fall (Bryman, 2011, sid 392).

Vårt urval baserar sig på en rad olika kriterier. Förutom fall inom rätt tidsgräns så har vi först och främst valt fall där gärningsmannen är en man och offret är en kvinna. Statistiskt sett är det så de flesta våldtäktsbrott ter sig även om vi är väl medvetna om att brottet kan ha andra könsuttryck. Anledningen till detta är även att vi ville ha ett så enhetligt material som möjligt. Risken finns att domstolen har andra föreställningar om en kvinnlig förövare och ett manligt offer, vilket hade kunnat göra vår analys spretig och svår att genomföra med tanke på de förhållandevis få fallen. Därtill har vi valt att bara titta på fall som berör lagändringen som gjordes i juli 2013, det vill säga fall som knyter an till 6 kap 1§ 2st. Vi har medvetet valt att inte ta med fall som berör andra typer av sexualbrott som till exempel våldtäkt mot barn, grov våldtäkt och sexuellt ofredande. Detta beror på att när mer än ett sexualbrott behandlas i samma domslut så diskuteras dessa om vart annat i bedömningen vilket gör det svårt att endast urskilja och analysera det som skrivs om ett av brotten. Vi har dock valt att ta med fall

som även berör andra typer av brott, till exempel narkotikabrott, då diskussionen kring dessa oftast förs separat från sexualbrottet.

5.2 Arbetsfördelningen

Då vi är två författare till denna uppsats så har vi under både studien och det faktiska skrivandet haft olika ansvarsområden. Insamlandet av domar till empirin gjordes dock parallellt av båda två för att säkerställa att alla relevanta domar valdes ut. Vi har analyserat hälften av domarna var, efter att gemensamt ha satt upp kriterier för analysen. Av resterande textdelar har vi skrivit hälften var. Vår ambition har varit att fördela arbetsbördan jämnt mellan oss och att ta alla avgörande beslut gemensamt. Vi har under hela processen diskuterat våra texter och arbete med varandra och kan därför båda stå bakom den uppsats och de resultat som presenteras.

5.3 Begreppsanvändning

I vår uppsats har vi genomgående använt oss av begreppen “offer” och “gärningsman” medan man i domsluten istället benämner parterna som “målsägande” och “tilltalad”. Dessa termer är till för att göra domslutet så objektiva som möjligt och för att inte döma någon på förhand. Vi är medvetna om att gärningsmannen i hälften av de domslut som vi har analyserat har blivit frikänd och att det därmed kan framstå som dömande att använda begreppen offer och gärningsmän i de här fallen. Vi har dock valt att systematiskt använda just de här begreppen, främst för att underlätta för läsaren och för oss själva i skrivprocessen. Eftersom det är de här benämningarna som också återfinns i Christies offerteori (2001) så blir det helt enkelt mer enhetligt och lättare för förståelsen att använda samma begrepp genomgående i uppsatsen.

5.4 Metodens tillförlitlighet

För att få en bild av hur bra kvalitén på en studie är kan man använda sig av kriterierna reliabilitet och validitet. Med reliabilitet mäts hur pålitlig studien är utifrån bland annat hur pass den går att replikera och validitet anger hur väl man mäter det som avsetts att mätas. Dessa kriterier var från början avsedda för kvantitativa studier (Bryman 2011, s 351-357). För vår kvalitativa studie har det därför passerat bättre att använda sig av begreppet tillförlitlighet som Bryman (ibid.) menar är en omskrivning av de tidigare nämnda kriterierna och bättre lämpat för en kvalitativ studie. Bryman (ibid.) kopplar tillförlitlighet i detta sammanhang till de fyra kraven på överförbarhet, trovärdighet, pålitlighet samt att kunna styrka/konfirmera. Överförbarhet innebär att, eftersom det nästintill är omöjligt att få samma resultat vid en upprepade kvalitativ studie, så ska man som forskare istället ge en fyllig och detaljerad

beskrivning av den kultur man undersöker. Då vi i vår studie analyserar domslut och inte har varit i fysisk kontakt med domstolarna så har vi endast återgett vad som skrivs i dessa domslut och inget annat. Trovärdighet innebär bland annat att man som forskare ska återkoppla resultatet av studien till den eller dem som studerats för att dessa ska få möjlighet att ge feedback på forskarens tolkning av deras verklighet (Bryman 2011, s 351-357). I vår studie var det ur en tidsaspekt inte möjligt för oss att insamla feedback från aktuella domstolar kring hur vi har tolkat deras domslut. Vi är medvetna om att det resultat som vi presenterar i uppsatsen endast förmedlar vår egen tolkning av dokumenten vilket kan minska resultatets trovärdighet. För att uppfylla kravet på pålitlighet så bör man även noga redogöra för de olika stegen i forskningsprocessen (Bryman 2011, s 351-357) vilket är ett krav som vi anser oss uppfylla genom att vi i metoddelen beskriver hur vi genomfört studien och vilka avgränsningar samt urval som gjorts. Genom att styrka eller konfirmera resultatet så menar Bryman (2011, s 351-357) att man som forskare ska visa att man inte medvetet låtit egna personliga värderingar eller teoretisk inriktning påverka slutresultatet.

För att undvika detta så har vi i vår studie varit noga med att göra systematiska avgränsningar och urval av materialet och har i minsta möjliga mån låtit våra egna värderingar påverka dessa. Vi använde oss av på förhand uppsatta kriterier vid urvalet av domarna och vi valde inte ut de domar som, i vårt tycke, hade det mest intressanta innehållet. Trots detta så är vi medvetna om att det aldrig går att bortse hundra procent från egna värderingar och förförståelse. Under avsnittet "Egen roll" diskuteras detta vidare. Det positiva med att analysera domslut är att det är ett redan färdigt material och att innehållet i sig inte påverkas av forskaren, vilket hade kunnat vara en risk om empirin bestått av intervjuer. För andra forskare är materialet mer granskningsbart än intervjuer eftersom det är bestående i samma form som vid den ursprungliga undersökningen.

5.5 Etiska överväganden

Det finns fyra etiska krav som vi måste förhålla oss till under vår forskning för att vi ska kunna minimera de eventuellt negativa konsekvenser som kan uppstå vid materialinsamlingen. De fyra kraven är; informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet (Vetenskapsrådet, 2011).

Vetenskapsrådet (2011) menar att informationskravet innebär att de uppgiftslämnare och deltagare en undersökning kommer i kontakt med ska informeras om att de deltar i en studie. När det handlar om information från existerande myndighetsregister kan man dock göra ett övervägande från fall till fall. Samtyckeskravet innebär därefter att dessa uppgiftslämnare ska

samtycka till att delta i studien. De första två kraven är praktiskt sett svåra för oss att uppfylla. Dessutom handlar det om offentliga dokument där vi är ute efter att granska domstolens verksamhet och inte enskilda individer. En offentlig myndighet bör stå till förfogande för att bli granskade av forskare och i kombination med den faktiska svårigheten, har vi valt att bortse från de här kraven. Däremot är det intressant att fundera över huruvida individerna, målsägande och tilltalad, kan anses ha gett ett samtycke till forskning bara för att det rör sig om offentliga dokument. Eftersom det rör sig om känsliga uppgifter har vi därför valt att anonymisera både domstolens namn och fallets nummer, men vi kommer givetvis tillhandahålla dessa uppgifter vid förfrågan från andra forskare som är intresserade av att replikera vår studie.

Eftersom vi inte uppfyller de första två kraven kommer vi istället att fokusera på de två andra som rör empirin. Konfidentialitetskravet innebär att alla uppgifter som rör identifierbara personer ska skyddas från obehöriga samt att nyttjandekravet kräver att dessa uppgifter bara får användas för just det ändamålet de är insamlade för (Vetenskapsrådet, 2011). Som en del av konfidentialitetskravet har vi valt att avidentifiera fallen i vår text. De har fått en bokstav och en siffra som tillsammans hänvisar till en specifik del av materialet. Den som genom oss får tillgång till domar och referensnummer kan alltså enkelt spåra vad som kommer från respektive domslut¹. Utifrån nyttjandekravet är vi dessutom noga med att vårt material bara används för den här uppsatsen, även om domsluten fortfarande är offentliga dokument som andra forskare kan komma att ta del av.

5.5.1 Egen roll

Vetenskapen bör eftersträva värdefrihet anser Tim May (2001, sid 64) men menar också att det är svårt eftersom det som är och hur forskaren tycker att det bör vara ofta är sammanflätat. Att inte påverkas av våra egna föreställningar har varit en utmaning för oss i vårt arbete. Våldtäkt är ett ämne som är väldigt känsligt och kan röra upp känslor hos de flesta av oss människor. Vi har även båda två en bild av hur vi tror det är (främst ifrån media) och hur vi tycker det bör vara. Vi hoppas att vi har kunnat lägga så mycket som möjligt av våra värderingar och känslor åt sidan när vi har arbetat med uppsatsen. Samtidigt så skriver Tim May (2001, sid 72) att forskaren alltid kommer att påverka forskningens utförande. Detta behöver inte vara en nackdel, menar han, men forskaren måste vara väl medveten om den roll

---

¹ Referensnumret består av en bokstav och en siffra, där F markerar domslut före lagändringen och E markerar de domslut som kommit efter ändringen. Fall som sedan har en siffra mellan ett och 4 (1-4) är fall där åtalet ogillats och resterande fall, de med nummer fem-åtta (5-8) är de där åtalet gillats, alltså där gärningsmannen fällts för brottet.

som värderingarna spelar i arbetet. Det är dock svårt att kontrollera och redovisa hur forskaren har påverkat forskningen.

Vi är medvetna om att vi har påverkat vår forskning men det är svårt för oss att säga just hur. Vi har under arbetets gång varit mycket noga med att, i minsta möjliga mån, inte låta våra föreställningar påverka det som faktiskt går att urskilja ur våra texter.

6. Resultat & analys

Analysdelen består av två avsnitt utifrån uppsatsens frågeställningar. Det första avsnittet har vi döpt till "Framställning av offer och gärningsman" och analyseras med hjälp av Christies (2001) teori om det idealiska offret. Avsnittet "Domstolens handlingsutrymme" analyserar de likheter och skillnader, som bland annat framkommit i första delen, med hjälp av teorier om handlingsutrymme. I båda avsnitten är det domstolens framställning som analyseras, det vill säga vad som skrivs eller inte skrivs om de teman och kategorier som valts ut för analysen.

6.1 Framställning av offer och gärningsman

Den första delen av analysen kommer som tidigare nämnts att belysa våldtäktsdomarna utifrån Christies (2001) teori om det idealiska offret. Vi kommer först att behandla domarna före lagändringen för att sedan gå in på de efter lagändringen. Till sist kommer en sammanställning med belysning av skillnader och likheter att göras.

De sexton domar som vi har analyserat har flera gemensamma beröringspunkter. Trots detta är det svårt att kategorisera dem eftersom de är komplexa och kan grupperas på flera olika sätt. Vi har ändå, utifrån några teman som uppenbarats sig under analysens gång, grupperat domarna för att ge läsaren en överblick av dessa innan läsningen av analysen påbörjas. Tre teman har kunnat urskiljas i flest domar. Huruvida *offret var påverkat av alkohol* vid den aktuella händelsen är aktuellt i 10 av 16 domar (t.ex. F1, F4, E3, E6). I 10 av domarna (t.ex. F3, F5, E2, E8) är offret och gärningsmannen *sedan tidigare bekanta* och en stor likhet mellan alla gillade domar (t.ex. F5, F8, E6, E7), både före och efter lagändringen är att offret framstått som *trovärdigt*.

6.1.1 Före lagändringen

Denna första del av analysen behandlar de åtta fall som tagits upp i domstolen före lagändringen i juli 2013 och som bedömts utifrån rekvisitet hjälplös situation.

6.1.1.1 Är offret svagt?

Christie (2001, sid 47-48) menar att den person som lättast får legitimitet som ett offer är någon som bland annat anses vara svag, till exempel en äldre eller sjuk person. Man kan tänka sig att dessa personer ska antas vara svaga antingen fysiskt eller mentalt. Bland de aktuella fallen är det ingen som i domstolens bedömning framstår som fysiskt eller mentalt svag och offrets ålder nämns överhuvudtaget inte.

Det som har lett till att gärningsmannen är tilltalad för att ha förgripit sig på offret i en hjälplös situation är att offret i dessa åtta fall antingen varit påverkat av alkohol, sovit eller varit drogpåverkad. Man skulle kunna tänka sig att alla dessa tillstånd sätter offret i en utsatt position och att det därmed automatiskt blir svagt. Men om man ser det utifrån Christies (2001, sid 47-48) teori så är inget av tillstånden ett sådant som han menar med svagt, möjligtvis bortsett från att sova. Att dricka alkohol anses inte vara en aktivitet som ett idealiskt offer gör i samband med händelsen för ett brott (Christie, 2001, sid 47-48). Domstolen nämner i fem (F1, F2, F4, F6, F7) av åtta fall i sin bedömning att offret varit påverkat av alkohol i samband med den aktuella händelsen. Att domstolen i bedömningen tar upp att offret var påverkat av alkohol under det aktuella tillfället skulle kunna göra att offret framstår som mindre idealiskt. Dock så lägger domstolen i dessa fall inte någon större vikt vid hur pass berusat offret var utan skriver bland annat endast att ”analyserna visar att målsäganden haft en alkoholkoncentration i blodet som överskridit gränsen för grovt rattfylleri (...)” (F2) och ”det framgår vidare av nämnda analysbesked att hon hade 0,22 promille alkohol i sin urin” (F6). Domstolen skriver inte något om hur offret betett sig på grund av alkoholpåverkan vilket gör att offret inte framställs som icke-idealiskt utifrån den aktivitet hon utför trots att hon druckit alkohol. I ett av fallen (F1) beskrivs tydligare hur pass påverkat offret var under händelsen;

(offret) har uppgivit att hon var "full som ett svin" och "packad". Att hon var alkoholpåverkad får stöd av vittnesförhöret med NN som omvitnat att han, som hade den inledande kontakten med (offret) på (...) beroendemottagning, noterade att hon betedde sig som att hon var berusad men inte var redlös, att hon sludrade, samt att han kände en viss alkoholdoft. (F1)

Att domstolen i detta fall, jämfört med övriga, tar upp fler detaljer kring offrets alkoholpåverkan framställer henne som mindre idealisk.

6.1.1.2 Vikten av trovärdighet

Christie (2001, sid 50) skriver att ett offer inte bara ska vara idealiskt utifrån kriteriet svaghet och vilket projekt hon utför utan även vara tillräckligt starkt för att kunna hävda sin rätt och föra fram sin talan. Offret ska alltså kunna hävda sin status som brottsoffer. Ett starkt offer i Christies (ibid.) mening skulle kunna vara ett offer som framstår som trovärdigt i rätten eftersom hon framför sin berättelse på ett bra sätt och hävdar att hennes version är den sanna.

I de domar där gärningsmannen frias (F1- F4) så beskrivs det väldigt lite av domstolen i bedömningen om hur offret framfört sin berättelse. Bland annat beskrivs offret vara lika trovärdigt som gärningsmannen då ”både målsäganden och (gärningsmannen) framstått som trovärdiga och de händelseförlopp som de beskrivit har i båda fallen framstått som fullt rimliga och sannolika” (F4) och

(...) kan det objektivt inte ges företräde framför någons version framför den andres. Om man går vidare och försöker sig på en bedömning av hur parterna har uppträtt under huvudförhandlingen, det sätt de har lämnat sina uppgifter på, de känslor de kan ha visat m.m. blir utfallet att tingsrätten inte har kunnat göra några iakttagelser rörande sådana omständigheter som med bestämdhet ger den enes version företräde framför den andres (F3).

Domstolen konstaterar alltså i dessa två fall att offret och gärningsmannen är lika trovärdiga och utifrån det sätt som de skriver på så framstår inte offret som tillräckligt starkt för att kunna hävda sin rätt. Domstolen diskuterar inte alls trovärdigheten i ett av fallen (F2). Att domstolen inte mer ingående beskriver offrets trovärdighet gör att hon varken framstår som stark eller icke-stark i Christies (2001, sid 50) bemärkelse. I ett annat fall skriver domstolen mer detaljerat om offrets trovärdighet men endast för att bevisa att hon inte är tillräckligt trovärdig för att hennes version ska läggas till grund för bedömningen. Domstolen skriver till exempel att offret är ”sparsam på detaljer och att (offret) var påverkad av alkohol”. (F1). Offret beskrivs i nämnda fall av domstolen inte som tillräckligt trovärdigt och utifrån Christies teori (2001, sid 50) framstår offret inte som tillräckligt starkt för att kunna få en offerstatus.

I de fyra fall (F5- F8) där gärningsmannen fällts så har en stor del av bedömningen utgjorts av offrets trovärdighet. Domstolen menar att offret visat sig vara mer trovärdigt än gärningsmannen och därför får dennes berättelse ligga till grund för bedömningen. Domstolen framställer offret som starkt nog att hävda sin hjälplösa situation eftersom hon anses vara trovärdig. Bland annat beskriver man i ett fall att “hon har på ett lugnt och sakligt sätt och såvitt kan bedömas utan tendenser till överdrifter berättat vad hon varit med om” (F5). I ett annat fall beskriver man det enligt följande;

(offrets) berättelse om händelseförloppet är i de delar hon sagt sig kunna minnas utförlig och detaljerad och framstår som självupplevd. I den mån hennes uppgifter har gått att kontrollera har de visat sig stämma. (F7)

Man kan alltså dra kopplingar mellan hur mycket domstolen beskriver offrets trovärdighet och om det blir en fällande eller friande dom. Att offret framställs som trovärdigt ger henne även legitimitet som ett idealiskt offer utifrån kravet på att vara ett starkt offer som kan hävda sin rätt (Christie, 2011, sid 50). Det som domstolen framhäver som tecken på trovärdighet hos offret är bland annat, som nämnts i citaten ovan, att berättelsen ges på ett självupplevt, lugnt, detaljerat och sakligt sätt. Även Ulrika Andersson (2004, sid 202-204) kommer i sin forskning fram till att domstolen lägger stor vikt vid offrets trovärdighet och att fokus ligger på om berättelsen framstår som självupplevd och detaljerad. Detta kan även kopplas till Simon Ekströms (2011, sid 163-165) avhandling där han skriver att kvinnliga våldtäktsoffer mellan år 1946 och 1950 ofta bedömdes utifrån sin trovärdighet. Ekström (ibid.) skriver även att domstolen kopplade ihop trovärdighet med offrets sexuella och sociala beteende, men detta kan man inte se lika tydligt i vår studie även om domstolen premierar ett offer som berättar på ett lugnt, återhållsamt och sakligt sätt. Detta skulle kunna kopplas ihop med personliga egenskaper hos offret även om domstolen inte skriver ut det i bedömningen.

6.1.1.3 Är han ett monster?

Christie (2001, sid 48) menar att en gärningsman bör framstå som ond och omänsklig för att vara idealisk. Det framkommer inte i något av fallen där gärningsmannen friats (F1-F4) att han har uppträtt på ett hotfullt eller obehagligt sätt, tvärtom ges en någorlunda likvärdig bild av honom och offret. I en av domarna (F3) framkommer ett exempel på detta;

De har också i enlighet med det lämnat olika uppgifter rörande detaljer i händelseförloppet. Ingen av de båda parternas versioner av händelseförloppet kan uteslutas därför att den skulle innehålla uppenbara logiska eller andra brister. Det kan med andra ord mycket väl ha gått till som såväl (offer) som (gärningsman) har berättat. (F3)

Gärningsmannen framstår som mer ond i de gillade fallen just med tanke på att han konstateras ha haft uppsåt. Domstolen skriver till exempel att ”likväl har det under alla förhållanden varit fråga om ett otillbörligt utnyttjande av situationen från (gärningsmannens) sida” (F5) och ” (...) vilket (gärningsmannen) måste ha insett, och att (gärningsmannen) därvid otillbörligen har utnyttjat detta”. I två av fallen som gillats (F6, F7) finns det även antydningar till mer brutalitet än i de övriga sex fallen;

Det kan vidare konstateras att (offret) uppgifter om att (gärningsmannen) tagit tag i och lyft runt henne i sängen vinner stöd av vad som framgår om de skador (offret) uppvisat efter händelsen. Uppgifterna i rättsintyget är inte heller förenliga med (gärningsmannen) version av händelsen, dvs. att det sexuella umgänget skett frivilligt och utan något våld. (F6)

Även i det andra fallet (F7) så framstår gärningsmannen som ond då han fortsatt ha sex med en kvinna trots att hon vaknat till för att sedan åter tappa medvetandet;

(...) får det anses klarlagt att målsäganden varit kraftigt berusad den aktuella natten. Vid denna bedömning beaktar tingsrätten även målsägandens uppgifter om hur hon har en kortvarig minnesbild av att hon vaknade till och blev medveten om att en färgad man höll på att genomföra ett samlag med henne. (F7)

I dessa två fall passar gärningsmannen bättre in på Christies (2001, sid 48) bild av den idealiske gärningsmannen då han framstår som ond och omänsklig eftersom han har utnyttjat situationen. I den ena fallet (F6) har gärningsmannen inte bara utfört sexuella handlingar när offret sov utan har även varit så hårdhänt att offret efteråt kunnat uppvisa blåmärken. Bortsett från detta så skriver inte domstolen något i bedömningen som tyder på att de skulle vara omänskliga eller onda.

Enligt Christies teori (2001, sid 48) om den idealiske gärningsmannen så bör denne och offret inte sedan tidigare vara bekanta. Gärningsmannen ska vara en främling som inte alls liknar offret. Bland de åtta fallen så lägger domstolen endast i ett av de (F1) vikt vid offrets relation till gärningsmannen. I detta fall är gärningsmannen obekant för offret. Vid en första anblick kan fallet verka ha karaktären av att vara idealiskt utifrån att domstolen kommenterar att gärningsmannen är okänd och att offret befinner sig på en klanderfri plats (Christie, 2011, sid 48). Domstolen beskriver situationen enligt följande;

Förvisso har (offret) befunnit sig i en utsatt situation ensam med en obekant man en bil på en öde plats. (gärningsmannen) har dock inte enligt vad (offret) ha uppgivit använt hårda ordalag mot henne och inte heller eljest har det kommit fram omständigheter som visar på ett latent hot. (F1)

Domstolen framställer här att det faktum att gärningsmannen är okänd spelar roll genom att det gör situationen för offret mer utsatt. Att de befinner sig på en öde plats framställs också som en utsatt situation. I bedömningen poängterar dock domstolen att gärningsmannen under den aktuella händelsen inte visar några tecken på att vara våldsam eller hotfull. Domstolen framställer gärningsmannen som mindre idealisk utifrån att han inte varit våldsam eller hotfull och detta gör att bilden av honom som den idealiske gärningsmannen blir svagare. Att domstolen tar upp detta i bedömningen gör alltså att bilden av gärningsmannen blir mer komplex än bara en främling som anklagas för att ha förgripit sig på en kvinna i en taxi.

6.1.1.4 Offer och gärningsman, före lagändringen

Efter att ha belyst de utvalda domarna före lagändringen kommer här göras en kort sammanställning av resultatet samt en kortare jämförelse mellan de fall som ogillats och de fall som gillats och huruvida det spelar någon roll för den slutgiltiga domen om offer och gärningsman är idealiska.

Är offren i domarna idealiska? En av huvudegenskaperna hos ett idealiskt offer, menar Christie (2001, sid 48) är att detta är svagt. Varken bland de fall som ogillats eller de som gillats så framstår offret som svagt i den bemärkelsen som Christie (ibid.) menar. Eftersom offret i många fall är bekant med gärningsmannen så framstår hon snarare som lik honom. Att offret har druckit alkohol i samband med händelsen har inte i sig påverkat utgången av domen. Att många av offren vid den aktuella händelsen alltså utförde ett icke-respektabelt projekt, i Christies (2001, sid 48) mening, gör de till mindre idealiska. Detta har dock, enligt

domstolen, inte påverkat offrets trovärdighet, som är det som mestadels ligger till grund för bedömningen.

Som nämdes i avsnittet ovan så syns en tydlig skillnad mellan de gillade och de ogillade fallen i hur mycket domstolen i bedömningen beskriver offrets trovärdighet. Bland de ogillade fallen så förs mycket kortare diskussioner på ämnet än i de gillade fallen. Däremot så beskrivs gärningsmannens trovärdighet i ytterst liten grad i jämförelse med offret. Detta är i enlighet med vad domstolen ska göra då ”en huvuduppgift är att bedöma trovärdigheten av målsägandens utsaga” (F5). I Fullers (1995, sid 154-161) studie framkommer att offrens berättelse fick väldigt lite utrymme. Detta stämmer inte överrens med de fall som undersökts i denna uppsats då domstolen lägger stor vikt vid offrets berättelse. Det finns en tydligare koppling till Anderssons (2004, sid 202-204) studie där hon menar att stort fokus ligger på just offrets trovärdighet och hur denna berättar sin version.

Är gärningsmannen idealisk? I majoriteten av fallen så framstår inte gärningsmannen som särskilt ond eller omänsklig. Framförallt i de fall där han frias så framstår han snarare som likvärdig med offret. Det framkommer i domstolens bedömning att det endast är i ett (F1) av de åtta fallen som offer och gärningsman inte på något sätt varit bekanta med varandra sedan tidigare. I resterande fall, jämnt fördelat mellan ogillade och gillade, är alltså offer och gärningsman sedan tidigare bekanta eller vänner, vilket enligt Christie inte är idealiskt (2001, sid 48). Däremot påverkar inte det här faktumet, som tidigare nämnt, hur gärningsmannen framställs i fallen utan är snarare ett konstaterande av förutsättningarna.

Utifrån kravet på svaghet så framställs inte offret i något av fallen som ett idealiskt offer, utifrån Christies teori (2001, sid 47-48). Eftersom det ser likadant ut bland de gillade och de ogillade fallen så tyder det på att det i detta sammanhang inte spelar någon roll för en fällande eller friande dom att offret är idealiskt eller inte. Det som framförallt skiljer sig mellan de friande och fällande domarna är hur mycket domstolen beskriver offrets trovärdighet. Den diskuteras mer ingående i de fall som gillats och där vinner offret status som idealiskt i det att hon är tillräckligt stark för att hävda att hennes berättelse är den sanna. Offret i de friande domarna målas inte upp som lika stark och trovärdig.

Gärningsmannen beskrivs någorlunda likartat i de ogillade och gillade fallen. Bortsett från att två av de gillade fallen (F6, F7) ger en bild av gärningsmannen som mer ond och omänsklig så framstår han i de flesta fall som en ”vanlig” människa med en personlig koppling till offret.

Men att gärningsmannen överlag beskrivs på liknande sätt bland de gillade och ogillade fallen tyder på att det inte har någon större betydelse om han framstår som idealisk eller inte.

6.1.2 Efter lagändringen

Lagändringen i juli 2013 innebar främst att rekvisitet hjälplös situation ersattes med begreppet särskilt utsatt situation. Som vi nämnt innan hade det tidigare begreppet inneburit tolknings och tillämpningssvårigheter, samt att rekvisitet hade fått en snävare tillämpning än vad som avsetts när det infördes. Tanken bakom ändringen är att den i större grad ska hjälpa till att upprätthålla och stärka skyddet mot den här typen av sexuella kränkningar (Regeringen, 2012). Vi kommer nu att titta på åtta fall efter den här lagändringen.

Analysen nedan är uppdelade i tre gemensamma teman som återfinns i domarna. Den första delen behandlar Christies (2001, sid 48) beskrivning av det idealiska offret och visar på att det finns en viss parallell mellan ett mer idealiskt offer och tingsrättens slutliga dom. Det andra temat, offrets svaghet, anknyter till den diskussionen genom att vidare titta på hur en idealisk framställning kan kopplas till en avgörande dom. Den sista delen behandlar sedan offrets passiva roll i de sexuella akterna där det däremot inte finns någon vidare koppling mellan framställningen av offret som idealiskt och slutgiltig dom. Analysen avslutas med en sammanfattning av de slutsatser som kan dras från fallen efter lagändringen.

6.1.2.1 Det idealiska paret

Christies (2001, sid 48) kriterier för ett idealiskt offer innebär att offret ska vara svagt, hålla på med ett respektabelt projekt och vara på en klanderfri plats. De flesta offer efter lagändringen framställs inte sammantaget som väldigt idealiska, förutom i ett fall (E5), som likväl skulle kunna vara det perfekta exemplet på Christies (ibid.) idealiska offer och gärningsman.

Detta offer framstår, genomgående i tingsrättens beskrivningar, som svagt vilket de menar grundas i att hon har en hjärnskada med nedsatta motoriska funktioner så väl som en utvecklingsstörning som följd. Hon följer, som alltid, sin inarbetade rutin, som dagen för händelsen även inkluderade ett stopp på apoteket (vilket tingsrätten menar att hon inte kan klandras för och detta framstår då som ett respektabelt projekt), där hon träffar den okände gärningsmannen som senare följer henne hem till hennes lägenhet där han våldför sig på henne. Tingsrätten menar att gärningsmannen har framfört en detaljfattig berättelse som ger intryck av att vara konstruerad i efterhand;

Hans uppgifter har generellt sett gett intryck av att vara tillrättalagda och konstruerade i efterhand allteftersom utredningsläget förändrats och processmaterialet presenteras. (---) Många av hans uppgifter vid polisförhör under förundersökningen skiljer sig radikalt från vad han uppgett under huvudförhandling. (E5)

Tingsrätten ägnar lite plats åt att diskutera offrets trovärdighet men de kommer fram till att ”hon, efter sin förmåga, har lämnat en sammanhängande och detaljerad berättelse” (E5). Detta är ännu ett exempel på hur hennes svaga position framträder. Tvivelaktigt beteende kan förklaras i hennes starkt invanda rutiner och tingsrätten konstaterar att det inte heller går att ställa lika höga krav på logiskt handlande på offret som de hade gjort på en person utan hennes utvecklingsstörning. De anser att det är ”högst osannolikt att A med sin särpräglade personliga läggning” (E5) skulle vara beredd att bryta en restriktion gällande sex från hennes läkare (pga. en operation) och anser därmed att samlaget inte kan ha varit frivilligt.

I fallet ovan (E5) är offret ett solklart exempel på det idealiska offret. Hon vinner makt i domslutet och på grund av sin svaghet framstår gärningsmannen som ännu mer otäck och främmande. Hon säger att ”den person som hon ska ha sex med ska vara en person som hon känner”(E5) och hon får bland annat genom detta uttalande legitimitet i sin offerstatus. Det är denna offerstatus som leder till att gärningsmannen fälls. Som jämförelse är det då intressant att titta på ett fall (E4) där kvinnan i fråga följer med gärningsmannen till platsen och som innan dess druckit större mängder alkohol. I det här fallet (E4) är det gärningsmannens berättelse som ligger till grund för bevisningen då offrets redogörelse för händelserna är stundvis vaga och delar av den motbevisas av stödbevisning och vittnen. Om offrets trovärdighet nämner tingsrätten;

Vid bedömningen av trovärdigheten av A:s uppgifter är det naturligtvis också en fråga vad hon skulle kunna ha haft för anledning att påstå att (gärningsmannen) hade våldtagit henne om det inte var på det sättet. (vittnet) har lämnat uppgifter av innebörd att A har berättat för bl.a. (vittnet) om vilket skadestånd hon kommer att få och vad hon ska använda pengarna till. Denna uppgift kan inte lämnas helt utan avseende.

I det här fallet är det främst offrets svaghet, eller snarare brist på sådan, som blir avgörande. Andersson (2004, sid 202-204) menar att domstolen i flera fall även lägger stor vikt vid

offrets beteende i samband med händelsen, till exempel om denne gjort motstånd eller inte och att domstolen poängterar att det måste vara bevisat att det skett mot offrets vilja. Även om det här offret inte gjort motstånd blir det faktum att hon har pratat om skadestånd till hennes nackdel och tingsrätten hintar om att offret kan ha haft motiv till att tala osanning kring om våldtäkten.

Eftersom tingsrätten även konstaterar att det inte föreligger risk för våld och att kvinnan har kunnat lämna platsen och gärningsmannen, när som helst så anser de inte att omständigheterna tillåter en särskild utsatt situation på grund av rädsla (E4). I det här offret skapas alltså ett offer som står långt ifrån idealet och skillnaderna i framställningen av henne och föregående offer (E5) är stor. Jämförelsen kan visa på en viss koppling mellan en fällande dom och ett idealiskt offer som i det första fallet (E5) och hur ett icke-idealiskt offer kan vara orsaken till att gärningsmannen frias som i det andra (F4).

Hur tingsrätterna har valt att bedöma de två offrens olika berättelser talar också för skillnaden mellan idealiska och icke-idealiska offer. I domen där åtalet ogillas (E4) ses offret som icke trovärdigt och mycket plats i domslutet ägnas åt stödbevisning och på att motbevisa offrets (eller bevisa gärningsmannens) händelsebeskrivning. I det andra fallet (E5) finns det inte mycket bevisning. De vittnen som kallas in bekräftar endast hur lätt det är för en ”person med normala förståndsgåvor” (E5) att lägga märke till offrets funktionsnedsättning och utvecklingsstörning. Genom framställningen är det lättare att ta till sig och känna sympati för det svaga offret som har legitimerad offerstatus än vad det någonsin är när offret frångår alla de kategorier som Christie (ibid.) nämmt.

Det finns också en större skillnad i hur gärningsmännen framställs i de här två domsluten. Gärningsmannen med det idealiska offret (E5) framstår som stor, ond och okänd. I honom är det enkelt att dra paralleller till den idealiske gärningsman som framstår som ett omänskligt monster. Lika lätt som det är att se monstret i honom är det svårt att se det i gärningsmannen som framställs i det andra fallet (E4). Han är tvärtom trovärdig, för en sammanhängande berättelse och framstår som både sympatisk och mänsklig. Även en idealisk eller icke-idealisk gärningsman verkar alltså också bidra till fallets dom, vilket kanske inte är så konstigt då Christie (2001, sid 54-55) menar att idealiska offer och gärningsman skapas och speglas i varandra. Detta bör då rimligtvis även gälla tvärtom, att ett icke-idealiskt offer behöver och skapar en icke-idealisk och mer mänsklig gärningsman. Nästa fall (E8) skiljer sig dock något från den här bilden eftersom gärningsmannen är mer idealisk än offret.

I stort framkommer det inte mycket som gör eller framställer offret som idealiskt bortsett från de faktiska förutsättningar som innebär att hon dricker alkohol och följer med gärningsmannen frivilligt. I kontrast med det första fallet (E5) där offrets svaghet står i centrum är det i det här fallet inte heller av större betydelse om offret kan anses vara svagt eller ej. En del av gärningsmannens idealiska yttre skapas dock när offrets påstående om att denne har drogat henne visar sig stämma genom stöd från en analys av offrets urin. Offer och gärningsman framställs båda som relativt trovärdiga genom större delen av domslutet, det är bara i slutet som Christies (2001, sid 48) stora, onda gärningsman dyker upp när det står klart att han inte bara drogat offret medvetet utan därefter dessutom skickat skrytsamma sms till hennes kompis. I det här skedet framstår snarare gärningsmannen som manipulerande och lögnaktig. Detta visas ytterligare genom följande citat:

Likaså är det uppenbart att (gärningsmannen) insett att så var fallet, vilket inte minst visas av hans kommentar om att det var medicinen som kickade in samt att han var tvungen att hålla i hennes glas när hon skulle dricka. Någon tvekan om att utnyttjandet har varit otillbörligt föreligger inte. (gärningsmannen) hade fullt klart för sig att målsäganden före intaget av pregabalin inte ville ha sexuellt umgänge med honom.

Det är alltså, i det här fallet, som tidigare nämnt mer gärningsmannens idealistiska status som leder till en fällande dom än att det hänger på att offret är idealiskt.

6.1.2.2 Inte tillräckligt svag

Det krävs, enligt Christie (2001, sid 48) att offret är svagt för att det ska kunna ses som idealiskt. I tidigare stycken har analysen visat att det går att finna en viss parallell mellan mer eller mindre idealiska offer och utkomsten av fallet och att det samma gäller gärningsmännen. Parallellen går vidare att se genom nästa fall.

I det första exemplet (E1) framträder offret som trovärdig även om ”målsägandes uppgifter är i denna del knapphändiga” samtidigt som;

hennes uppgifter om att ett samlag ägt rum får dock extremt starkt stöd av ett sakkunnigutlåtande som konstaterar att sperma funnits från (gärningsmannen) på dels målsägandes trosor dels i hennes vagina.

Slutsatsen av det anförda blir att ett samlag ägt rum mellan (gärningsmannen) och målsägande i föreningslokalen. (E1)

Gärningsmannen nekar till hela händelsen och framstår som mindre trovärdig men han framställs inte som särskilt ond. Trots att offret får stöd i bevisningen så är hon inte, i det här fallet, tillräckligt idealisk för en fällande dom. Gärningsmannen frias slutligen med motiveringen ”det kan inte anses med tillräcklig grad av säkerhet styrk att gärningsmannen uppfattat att målsägande sagt nej innan han förde in penisen i hennes slida” (E1).

Christie (2001, sid 50) skriver att offret ska vara tillräckligt mäktigt för att kunna uppmärksamma sitt fall och för att framgångsrikt kunna kräva sin offerstatus. Alternativet är avsaknad av opposition från motkrafter som på så sätt innebär att offret ändå kan göra sin röst hörd. Offret i det här fallet är inte tillräckligt starkt i sin berättelse, alternativt har hon inte tillräckligt stark stödbevisning för att kunna överkomma de höga beviskrav som finns i domstolen. Eftersom dessa beviskrav får anses vara den främsta oppositionen, då inte gärningsmannen på egen hand för en tillräckligt stark utsaga, så blir offret överbemannat av motståndet. Detta innebär dels att gärningsmannen blir frikänd men också att offret aldrig uppnår en idealisk offerstatus.

Nästa exempel (E3) liknar fallet ovan till den grad att gärningsmannen och offret kände varandra sedan tidigare och att offret inte heller här kan anses vara svag, så som Christies (2001, sid 48) krav för ett idealiskt offer innebär. Här finns en viss koppling mellan offrets idealiska status och fällande eller friande dom. Offret ses som trovärdig och hennes version läggs därför till grund för bedömningen. Gärningsmannen förnekar det påstådda och tingsrätten noterar att:

Han har vidare velat förringa Sekretess B:s trovärdighet genom att utmåla henne som alkoholist medan han själv beskrivit sig som nykterist, vilket motsagts av hans vän (vittnet) som inte alls känt igen bilden av (gärningsmannen). Tingsrätten konstaterar sammanfattningsvis att (gärningsmannens) trovärdighet är låg. (E3)

Fallet saknar bevisning, både i form av vittnen och i form av tekniskt stöd. Den största anledningen till att gärningsmannen frias ligger i att offrets egen berättelse där tingsrätten resonerar på följande sätt:

I detta fall har Sekretess B själv berättat att hon var vaken under själva övergreppet i sängkammaren samt att hon inte kände sig berusad när hon väl vaknat till. Vidare saknas uppgifter om hur mycket hon hade druckit eller annan utredning om hennes berusningsgrad. Hon har även berättat att hon gjort motstånd med både slag och sparkar och på så sätt förmått (gärningsmannen) att avsluta övergreppet. Vid angivna förhållanden anser tingsrätten att Sekretess B inte befunnit sig i en sådan särskilt utsatt situation som avses i bestämmelsen. (E3)

Den här beskrivningen ligger långt ifrån hur Christie (2001, sid 48) beskriver det svaga idealiska offret och tingsrätten anser på grund av det anförda att offret inte befunnit sig i en särskilt utsatt situation. Till sist finns det ett offer, som Christie (2001, sid 48) skulle beskriva som kvinnan som går hem efter restaurangen (E6). Hon är ute på krogen med sina kompisar och dricker en del alkohol, varpå hon får en minneslucka.

Målsäganden har uppgett att hon inte minns något vaginalt samlag. (gärningsmannen) har dock vidgått att han haft ett vaginalt samlag med målsäganden på den tid och den plats som åklagaren påstått. (gärningsmannens) uppgift stöds av teknisk bevisning i form av en träffrapport och ett sakkunnigutlåtande från SKL utvisandes att sperma återfunnits i målsägandens trosor och vagina samt att det DNA som återfunnits talar extremt starkt för att det kommer från (gärningsmannen), om man bortser från möjligheten att det kommer från en nära släkting. Tingsrätten anser mot denna bakgrund att det är styrkt att (gärningsmannen) haft ett vaginalt samlag med målsäganden på den tid och plats åklagaren påstått. (E6)

I det här fallet är bevisningen en stark faktor till fällande dom, men inte endast. Vittnena stödjer uppgiften om att offret varit kraftigt berusad och den tekniska bevisningen stöder samlaget. Däremot ses också gärningsmannen som mindre trovärdig då han säger att han inte kommer ihåg offret samt att han har ändrat sina uppgifter längs utredningens gång. Offret framstår dock varken som idealisk eller som särskilt icke-idealisk, sett utifrån samtliga av Christies(2001, sid 48) krav. Ändå leder fallet till fällande dom, vilket tyder på att det inte är helt avgörande att ett offer framstår som idealiskt för den slutgiltiga domen.

6.1.2.3 En öppen kropp

Även i de sista fallen som nu kommer att presenteras spelar offrets idealiska status roll för hur domstolen dömer, men inte i lika stor grad som i föregående fall. Det mest intressanta med de här fallen är hur offrets aktivitet och/eller passivitet, framstår i de resonemang som förs kring huruvida hon gjort motstånd till samlag. Andersson (2004, sid 264-265) presenterar i sin studie att offrets kropp, i domslut, indirekt är tillgänglig och öppen så länge offret inte gör ett aktivt motstånd. Vidare menar hon att offret ges en ”passiv sexualitet” då domstolen utgår från att offret kan ha haft en vilja till sex, även då dennes handling inte varit aktivt sexuell.

I ett par av de fall som presenteras efter lagändringen återfinns paralleller som kan dras till Andersons (ibid.) forskning. I det första fallet (E2) har offret rökt en större mängd hasch och följer sedan, av fri vilja, med gärningsmannen hem då hon är rädd för de konsekvenser som hade uppstått om hon hade åkt hem till sig. Hon somnar sedan i gärningsmannens säng och sover när övergreppet äger rum. Det bemerkningsvärda i den här domen är tingsrättens slutsats att gärningsmannen har ”utnyttjat situationen och ‘passat på’ att ha sex med målsäganden när hon låg i hans säng och sov” (E2). Hon befinner sig visserligen i en utsatt situation konstaterar tingsrätten, som menar att hon sover, är/eller i vart fall har varit påverkad samt att hon följt med en betydligt äldre man hem för att undvika konsekvenser hemifrån. Däremot kommer de fram till att det inte är fråga om en särskilt utsatt situation, vilket lagen kräver för fällande dom.

Som tidigare nämnt ifrågasätts det i flera fall, överhuvudtaget inte, huruvida en aktiv handling krävs för att samlaget ska anses ömsesidigt. I exemplet ovan tyckte inte tingsrätten att det faktum att gärningsmannen ”passat på” (E2) och haft sex med det sovande offret räckte för att kvinnan skulle befinna sig i en särskild utsatt situationen. Det är underförstått att hon skulle vara beredd på att det kunde hända när hon följde med honom hem. Bilden som skapas av offret är att hon med andra ord får skylla sig själv.

I ett annat fall (E7) där offret också sover vid själva övergreppet framstår dennes passivitet på ett lite annorlunda sätt. Hon sover på en madrass i samma hus där hon tidigare varit på en hemmafest. Gärningsmannen, en annan gäst på festen, säger att han inte ifrågasatte att hon sov men hävdar att samlaget var frivilligt.

Redan (gärningsmannens) egna uppgifter om hur samlaget enligt honom gick till talar mot att det var fråga om ett ömsesidigt intresse att ha sex. Han har ju berättat att han lagt sig bredvid en berusad

främmande kvinna på en madrass och börjat "gosa" med henne när hon sov. Om det fanns ett intresse hos målsäganden att ha samlag med honom kan man fråga sig varför hon stort sett direkt när hon vaknade ville att han skulle sluta och varför hon omedelbart gick upp och klädde på sig och la sig på en säng (E7)

I det här fallet används alltså det här resonemanget som motbevis till gärningsmannens utsaga om att samlaget varit frivilligt. Precis som ovan stämmer dock Anderssons (2004, sid 264-265) fynd in på situationen och man kan ifrågasätta om det hela hade varit mer okej om kvinnan vaknat upp och därefter samtyckt till sexuellt umgänge.

Även om offret i det nämnda fallet (E7) inte är idealiskt, utifrån samtliga kriterier, så är gärningsmannen något mer lik en idealisk sådan, då hans handlingar framstår som något uttänkta, beräknande och onda, och precis som i ett föregående fall så räcker det (tillsammans med bevisning och vittnen) för att domen ska bli fällande. I nästa exempel (E5) är, som redan konstaterat, både offer och gärningsman väldigt nära Christies (2001, sid 48) idealiska typexempel gällande samtliga kriterier. I fallet förs dock en diskussion som anknyter till de föregående exemplen om resonemang kring ett aktivt samtycke till sexuellt umgänge.

I fallet (E5) diskuteras samtyckesfrågan mer ingående då domstolen konstaterar att en persons önskan att inte ha samlag ovillkorligen ska respekteras. De nämner att "offret behöver inte ha gjort motstånd eller protesterat, eftersom underlåtenhet att protestera inte är detsamma som att samtycka" (E5).

Diskussionen kan ses som märklig, på grund av att det i den berörda domen aldrig varit tal om ett eventuellt samtycke från offrets sida men det hela bidrar till att offret befunnit sig i en särskild utsatt situation menar tingsrätten. Tingsrätten anser att offret, på grund av sin hjärnskada, får anses ha varit i en särskild utsatt situation. "Hon har därmed inte varit fri att samtycka till samlag" (E5) skriver tingsrätten och övergår sedan till att konstatera att gärningsmannen utnyttjat detta för sin egen sexualdrifts skull. Offrets svaghet är alltså i den här domen avgörande för huruvida hon har befunnit sig i en utsatt situation eller inte. Intressant är dock att offrets permanenta funktionsnedsättning i sig framstår som ett skäl till att offret inte kan samtycka eller värna om sin sexuella integritet vilket är en av huvudanledningarna till den fällande domen.

I de tre fallen (E2, E5, E7) går det att hitta, som tidigare nämnt, paralleller till Anderssons (2004, sid 264-265) forskning i varierande grad. Det första exemplet, där gärningsmannen dessutom frias (E2), har den starkaste kopplingen där offrets icke-handlande blir avgörande. Detta visas tydligt genom följande citat, som stärker framställningen av det inte krävs en aktiv, medgivande, sexuell handling från offrets sida utan endast motstånd när hon inte vill.

Hon har inte gett uttryck för att hon skulle ha gjort motstånd eller på ett någorlunda tydligt sätt har förklarat att hon inte vill ha samlag, även om det – som hon själv säger – kan ha varit så att hon inne i sitt huvud tänkte att hon ville säga det. (E2)

Nästa fall snuddar vid frågan om samtycke (E7) och den diskussionen vidareutvecklas i det sista exemplet (E5). Detta fall är en tydlig kontrast mot det första (E2) då ett samtycke kan ses som en aktiv handling för eller emot samlag. Detta leder också i de senare fallen (E5,E7) till en fällande dom då offret inte kan anses ha samtyckt.

6.1.2.4 Offer och gärningsman, efter lagändringen

Efter att ha tittat på de båda kategorierna, offer och gärningsman, som de framställs i fall efter lagändringen, ter sig ett tydligt mönster. I de fall som inte leder till en dom framstår offren inte alls som särskilt idealiska offer. De anses ha varit för starka för att ha varit i en särskild utsatt situation, eller så stöds de inte tillräckligt av bevisningen. Gärningsmannen i de här fallen framstår inte nödvändigtvis mer trovärdig än offret, men han framträder som mer mänsklig än vad han gör i de fall där han fälls för brottet. Det står också klart att offren i dessa fall framställs som i huvudsak starkt med en personlig relation till gärningsmannen.

Sammantaget är inte offren i de fall där gärningsmannen fälls mer idealiska. Däremot är gärningsmannen oftare, i de fall där denne fälls för brottet, lik de okända, onda gärningsmän som Christie (2001, sid 54-55) beskriver och de gör därmed offren mer idealiska. Christie (ibid.) skriver att de flesta våldsbrottslingar inte är särskilt idealiska men att detta ger en olämplig bild av förövaren då det inte är tänkt att gärningsmannen ska likna offret. Bilden av gärningsmannen är att han inte alls liknar offret, utan är en farlig man som kommer långt bortifrån. Den här beskrivningen ligger nära till hands för att beskriva hur gärningsmannen framställs i de fall där åtalet gillas, efter ändringen. De är mindre trovärdiga, stundvis manipulerande och ofta okända. Tingsrätterna konstaterar i samtliga fall att de trots att de varit medvetna om offrens situation ändå har utnyttjat och våldfört sig på dem. Den

sammantagna bilden av gärningsmannen blir att han framstår, precis som Christie (ibid.) säger, stor och ond och att han bara ser till sin egna personliga vinning.

Christie (2001, sid 55,59) beskriver också den idealiska gärningsmannen som en isolerad individ, ju mer avlägsen och främmande desto bättre. Denne framstår också som mindre mänsklig och är en sorts icke-person som framkallar ängslan och oro. Gärningsmannen som frias stämmer inte riktigt med bilden som Christie (2001, sid 55,59) framställer som den idealiske gärningsmannen. Han är istället mer lik den verkliga gärningsmannen som har en personlig relation till offret, oftast god, och som i fallen framstår som ganska mänsklig och vanlig.

Idealiska offer behöver, och skapar, idealiska gärningsmän skriver Christie (2001, sid 54). Det går tydligt att se hur kategorierna offer och gärningsman skapas och speglas i varandra, precis som Christie (ibid.) menar. I fallen skapar den onda och okända gärningsmannen automatiskt ett svagare och mer utsatt offer, precis som det offret i sin tur förstärker bilden av den onde gärningsmannen. Det samma är sant när det gäller de offer som inte är tillräckligt utsatta, eller som anses ha varit för starka i den situation de befunnit sig i. Dessa offer, vare sig de varit för starka, inte tillräckligt uppbackade av bevisning eller funnits mindre trovärdiga, skapar en gärningsman som framstår som mer mänsklig. Gärningsmannen behöver inte vara mer trovärdig eller ha mer stöd i bevisningen, det räcker ibland att offret inte har det. Däremot förstärks bilden av gärningsmannen, som trots allt varken är ond eller främmande, om denne också stöts av en trovärdig beskrivning som stöds av vittnen och bevisning.

Slutligen är det intressant att titta på kopplingen mellan framställningen av offer och gärningsman och fallets utkomst. Fall där offret och/eller gärningsmannen framställs som lika idealen leder oftare till fällande dom än de fall där både offer och gärningsman är icke-ideala. Det kan till exempel dock räcka med att endast den ena parten är idealisk för fällande dom, eller icke-idealisk för en friande dom. Sammantaget går det inte att säga att domen är beroende av huruvida offer och gärningsman framställs som idealiska eller inte, även om det finns vissa paralleller.

6.1.3 Jämförelse före/efter lagändringen

Vi har så här långt i analysen belyst fall från före och efter lagändringen i juli 2013 var för sig. I denna del görs en jämförelse mellan dessa grupper.

I fallen före lagändringen där rekvisitet hjälplös situation används skiljer sig framställningen av offer och gärningsman endast på några få punkter mellan de gillade och ogillade fallen.

Det som skiljer sig är bland annat framställningen av gärningsmannen, som i de gillade fallen framstår som något mer ond då hans uppsåt konstateras samt att gärningsmannen i två fall beskrivs som något mer brutal än i de övriga (F6, F7). Annars framstår gärningsmannen överlag inte som det monster Christie (2001, sid 48) beskriver. Även utrymmet som offrets trovärdighet får är större i de gillade fallen än i de ogillade.

Bland fallen som tagits upp i domstolen efter lagändringen och som behandlar rekvisitet särskilt utsatt situation så kan ett tydligt mönster utläsas. Det icke-idealiska offret och gärningsmannen framstår tydligare bland de ogillade fallen. Den stora skillnaden kan ses i framställningen av gärningsmannen. Denne framstår som mer ond och omänsklig i de gillade fallen, vilket gör att även offret framstår som mer idealiskt.

Det idealiska offret, som Christie (2001, sid 48) skriver om, ska som tidigare nämnts helst vara en gammal eller väldigt ung person, som uppehåller sig med en oskyldig aktivitet och är på en plats som denna inte kan klandras för att vara på. Det gemensamma för fallen före och efter lagändringen är att majoriteten av offren inte stämmer in på denna bild. Endast ett av fallen (E5), från efter lagändringen, når upp till alla kriterier för det idealiska offret (Christie, 2011, sid 48). Mot bakgrund av offrets hjärnskada så framställer domstolen offret som svagt i bemärkelsen att hon var lätt att utnyttja och har svårt med sociala relationer. I många av de övriga fallen är offret vid den aktuella händelsen påverkat av alkohol. Utifrån Christies (2001, sid 48) teori är inte detta ett idealiskt offer utifrån kriteriet på en respektabel aktivitet. Däremot så lägger domstolen, utifrån trovärdighetsperspektivet, ingen större vikt vid att offret är påverkat av alkohol under den aktuella händelsen. Men inte i något fall påpekar domstolen att offret *medvetet* utsatt sig för denna utsatta situation. Att offret druckit alkohol och utifrån Christies (2001, sid 48) teori inte är idealiskt spelar alltså ingen roll varken före eller efter lagändringen.

Att offret i dessa fall ofta befinner sig sovandes eller påverkad av alkohol är naturligt eftersom det är en del av rekvisitet. Om offret inte har ett tydligt fysiskt eller mentalt funktionshinder så är det, precis som framkommit i vår analys, svårt att bedöma om offret i fråga varit i en tillräckligt utsatt situation för att gärningsmannen ska kunna dömas för handlingen. Man kan här se att det finns kopplingar mellan dessa situationer och det idealiska offret. Så länge offret har varit på fest, självförvållat är berusat och har en relation till gärningsmannen så kan hon inte enligt Christies (2001, sid 48) teori få status som offer. Även om domstolen inte lägger någon vidare vikt vid att offret var påverkat av alkohol och kanske befann sig på en fest så

finns alltså svårigheter att bedöma en situation där det inte tydligt framgår vem som gjort och sagt vad. Ju mindre idealiskt offret är ur det perspektivet ju svårare verkar det vara för domstolen att göra en bedömning.

Offren i alla de gillade domarna har fått offerstatus, men denna ser olika ut beroende på om domen är från före eller efter lagändringen. Före lagändringen har offren fått status då de framförallt har högre trovärdighet än gärningsmannen. Med hjälp av stödbevisning så läggs en trovärdig berättelse från offrets sida till grund för bedömningen. Offren har i dessa fall, trots att de inte varit idealiska offer utifrån övriga kriterier, varit så starka att de kunnat hävda sin rätt och blivit betrodda. Bland de gillade domarna efter lagändringen har det faktum att gärningsmannen är idealisk varit ännu en bidragande faktor till att offret framstår som idealisk.

Just gärningsmännens framställning skiljer sig åt då han efter lagändringen framstår som mer ond och omänsklig. Bland fallen före lagändringen så framställs gärningsmännen som mer lik offret trots att han i två fall (F6, F7) beskrivs som något mer brutal och omänsklig. Att gärningsmannen handlat med uppsåt framkommer både före och efter lagändringen. I två fall (F6, E8) beskriver domstolen att gärningsmannen otillbörligen har utnyttjat offrets svaga position och utsatthet;

Tingsrätten finner härigenom ställt utom rimligt tvivel att (offret) på grund av drogpåverkan befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd såsom hon berättat om, vilket (gärningsmannen) måste ha insett, och att (gärningsmannen) därvid otillbörligen har utnyttjat detta på sätt åklagaren påstått i gärningsbeskrivningen (F6).

Någon tvekan om att utnyttjandet har varit otillbörligt föreligger inte. (gärningsmannen) hade fullt klart för sig att målsäganden före intaget av pregabalin inte ville ha sexuellt umgänge med honom (E8).

Domstolen nämner i några domar (F5, F6, F8) att huvuduppgiften är att bedöma offrets trovärdighet. Väldigt lite nämns kring gärningsmannen trovärdighet, trots att även denna får ge sin version av den aktuella händelsen. Om offret anses trovärdigt så läggs dennes version till grund för bedömningen, i vart fall om det finns stödbevisning. Även Andersson (2004, sid 202-204) och Ekström (2002, 163-165) kommer i sina studier fram till att offrets trovärdighet får stort utrymme i domstolens bedömningar. Christie (2001, sid 50) skriver att det idealiska

offret inte bara ska vara svagt utan även vara starkt nog att kunna hävda sin roll som offer. Detta blir tydligt i de domar där offret framstår som trovärdigt och då dennes berättelse anses kunna ligga till grund för bedömningen. Om offrets berättelse framstår som självupplevd, detaljerad, saklig, utan överdrifter så upplevs hon av domstolen som trovärdig och utifrån Christies (2001, sid 48) teori framstår hon som ett idealiskt offer.

I många av de fall där gärningsmannen frikänns, både före och efter lagändringen, så framstår det som att domstolen baserar offrets trovärdighet på hur denne lägger fram sin berättelse. Det ställs alltså höga krav på offrets version av den aktuella händelsen, inte bara på innehållet men även på hur den framförs. I ett fall (F8) före lagändringen beskriver domstolen det såhär;

Hon har under hela utredningen berättat i huvudsak på samma sätt och lämnat godtagbara förklaringar till varför hon agerat som hon gjort. Även hennes sätt att berätta om det inträffade talar enligt tingsrättens mening för att hennes berättelse återger en självupplevd händelse. (F8)

Även i ett fall efter lagändringen beskrivs offrets trovärdighet på ett liknande sätt;

Även (offret) har på ett detaljerat sätt lämnat en sammanhängande och utförlig berättelse och har inte i något beaktansvärt avseende avvikit från de uppgifter hon lämnat under förundersökningen. Vidare har hon lämnat många ofördelaktiga uppgifter om sig själv, vilket talar för att hon lämnat en sanningsenlig berättelse. (E3)

Många likheter finns alltså mellan domarna före och efter lagändringen. En skillnad som dock kan ses är att det i fallen före lagändringen framstår som att det läggs mycket fokus på offrets trovärdighet och att denna framstår som avgörande för domslutet i många fall. Utifrån Christies (2001, sid 50) teori innebär det alltså att om offret är tillräckligt starkt och vinner legitimitet som offer utifrån det så är det även offrets berättelse som ligger till grund för bedömningen. Detta är inte lika tydligt bland domarna efter lagändringen. Här framstår det istället som att en idealisk gärningsman lättare leder till en fällande dom. Att offret framstår som idealiskt verkar ha större betydelse efter lagändringen, då vi kan se att offret framstår som något mer idealiskt i de domar där gärningsmannen fällts. Detta verkar dock inte ha lika stor betydelse före lagändringen eftersom offret inte framstår som idealiskt i något av fallen. Vi kan alltså se, även om vi inte med säkerhet kan dra den slutsatsen, att det faktum att offer

och gärningsman, genom varandra, framställs som idealiska eller icke-idealiska har en koppling till utgången av domen.

6.2 Domstolens handlingsutrymme

Vi har i den första delen av analysen redogjort för hur framställningen av offer och gärningsman ser ut i vårt material, innan som efter lagändringen. Vår andra frågeställning i det här arbetet handlar om huruvida det finns några skillnader i domstolens bedömning samt i deras framställning av offer och gärningsmän. Dessa skillnader och likheter, kommer vi att belysa och förklara utifrån teorier om handlingsutrymme. Den här jämförelsen är uppdelad under fyra olika rubriker ”Bevisbedömning” ”Rekvisitet”, ”Trovärdighet” samt ”Tolkningsutrymmet i lagen” där vi systematiskt redovisar de likheter och skillnader vi har kunnat se samt att vi kopplar dessa till vår teori om handlingsutrymme. Därefter tittar vi, under rubriken ”Helhetsintrycket”, på hur dessa delar sammanfaller med varandra och hur framställningen av offer och gärningsman även är en del i detta.

6.2.1 Bevisbedömning

I följande stycke kommer vi att dels titta på hur tingsrätterna använder sig av bevisningen när de gör sin bedömning och dels på hur de använder sitt handlingsutrymme när de bedömer bevisen. En av tingsrätterna menar att det kan vara svårt med bevisningen när det gäller till exempel sexualbrott.

Vid vissa sorters brottslighet kan det vara svårt att uppfylla beviskravet *ställt utom rimligt tvivel*. I fråga om just sexualbrott är det ofta så att det inte finns några vittnen som har sett själva händelsen och det kanske inte heller finns någon teknisk eller annan objektiv bevisning som ger stöd åt åklagarens påstående. Dessa svårigheter ger emellertid självklart inte anledning att ens till någon del nöja sig med ett lägre beviskrav. (E4)

Evans och Harris (2013, sid 881, 882) menar att det finns olika mycket handlingsutrymme inom olika professioner. De säger också att ett svagt handlingsutrymme innebär att utövaren har makt att tolka och bestämma, men inom reglerna. Det kräver att det finns klara strukturer kring de lagar som ska tolkas. I 35 Kap, 1 § Rättegångsbalken framkommer att ”Rätten skall efter samvetsgrann prövning av allt, som förekommit, avgöra, vad i målet är bevisat.” I

samtliga sexton fall i vårt material har tingsrätterna handlat förhållandevis lika gällande bevisningen. De klara strukturerna som Evan och Harris (2013, sid 881, 882) beskriver kan i det här fallet anses vara rättegångsbalkens bestämmelse kring hur tingsrätten ska göra med bevisningen. Tingsrätterna har frihet att tolka och bestämma hur bevisen används, men att de finns där och vad de betyder är inget som de kan ge sig in på att ändra. Gärningsmännen i våra fall, frias oftast på grund av att offrets uppgifter inte stöds av bevisningen i den grad så att åtalpunkten kan anses bevisad utan rimligt tvivel, så som saken kräver.

Hur bevisen i fallet hanteras blir alltså ofta avgörande för om offret stärks i sin position eller inte. I ett fall (E3) där det inte finns någon bevisning vilket leder till att offret inte alls kan stärkas i position. Däremot stärks ett annat offer (F7) både genom vittnen och genom teknisk bevisning som stödjer samlaget och domen blir fällande. Christie (2001, sid 50) menar att offret, för att vara idealiskt, måste vara tillräckligt starkt för att kunna hävda sin status som offer. Bevisningen kan, som tidigare visat, vara en hjälp för offret att uppnå den styrkan. Offret (men även gärningsmannen) är alltså beroende av att domstolen utövar sitt handlingsutrymme på rätt sätt då de som Jones (2011, sid 254-256) skriver kan bestämma över upptagandet av bevis vid rättegången.

6.2.1.1 Likheter och skillnader

Det finns tydliga likheter mellan samtliga fall och det verkar inte som om det spelar någon större roll om fallen kommer före eller efter lagändringen när det gäller behandlingen av bevisen. I de åtta fall där gärningsmannen frias räcker inte bevisningen till för fällande dom. Undantaget är ett fall där (E4) offrets utsaga starkt ifrågasätts på grund av den bevisning som hittas. I det fallet så frias gärningsmannen, istället för av bristande bevisning, på grund av den starka motbevisning som finns mot offret.

Ett fall (E3) utmärker sig eftersom det är det enda i vårt material som står helt utan bevisning. Istället är det för första gången endast ord mot ord som tingsrätten har att döma efter. Gärningsmannen, som visserligen knappt framstår som trovärdig, frias på grund av att offret inte kan anses vara i en särskilt utsatt situation. Fallet är ett bra exempel på hur viktigt bevisningen ändå är när det gäller bedömningen i frågan.

När ovanstående nämnda fall (E3) jämförs med ett annat där bevisningen i princip är obefintlig (F3) står det klart att tingsrätterna bedömer lika, även när det gäller fall som saknar bevisning. I det ena fallet finns visserligen ett vittne (F3) men utsagan tillför inte mycket i fallet;

VI har lämnat uppgifter som tyder på att han instinktivt uppfattade det som att (gärningsmannen) utsatte M för en våldtäkt. Han har enligt egna uppgifter inte gjort några direkta iakttagelser som ger vid handen att (gärningsmannen) och M hade sex mot M:s vilja. Det är först när han ingrep som M yttrade något om att det var "äckligt" som han ansåg sig få bekräftat att det hade genomförts ett samlag mot M:s vilja. Det ska också anmärkas att VI i vart fall i någon mån har varit intresserad av M och måhända har haft förväntningar om en relation med henne. VI:s instinktiva reaktion kan ha varit betingad av sådana känslor. Bland annat med tanke på det finns det all anledning att använda hans uppgifter med försiktighet vid bedömningen. (F3)

Här ifrågasätts snarare vittnet än att dennes beskrivning kan ligga till grund och därmed kan inte utsagan hålla som bevisning. Även om beskrivningarna i de här fallen skiljer sig stort mellan de berörda parterna så tillåts inte tingsrätten dra några egna slutsatser. Utan stöd för endera utsaga så har inte heller tingsrätterna något handlingsutrymme för att agera. Evans och Harris (2013, 881) menar att handlingsutrymmet inte innebär avsaknaden av regler utan att det istället återfinns i rummet mellan dem. Utrymmet, menar Parding (2007, sid 45), kan minskas genom strikta och hindrande regler. I det här fallet begränsas tingsrätten av kravet på att åklagarbeskrivningen måste vara bevisad till den grad att det kan sägas stå utom rimligt tvivel att så har skett. Tingsrätten kan inte bevisa att det hela står utom rimligt tvivel så länge det enda de har att döma efter är två motsägande utsagor.

Även i de åtta fall där gärningsmannen fälls är bedömningen lika. Kanske för att de i dessa fall istället finns tillräckligt mycket bevisning för att det ska stå utom rimligt tvivel att händelserna inträffat. Domstolen poängterar i tre fall att det inte räcker att offret ger en trovärdig berättelse för en fällande dom utan att det också krävs *stödbevisning* (F5, F6, F8). Samtliga åtta fall lever upp till kravet, med undantaget för ett fall där bevisningen inte är särskilt stark men ändå räcker (E5). Själva fallet avgörs dock till största del av att offret trovärdighet anses hög, vilket till mestadels grundas i att tvivelaktigheter kan förklaras av att hon har ett psykiskt funktionshinder.

Det står klart att samtliga fall är beroende av bevisningen, antingen den kan stå för sig själv eller inte, för avgörandet. Förutom att det rör sig om olika fallbeskrivningar så skiljer alltså

inte tingsrätterna, i materialet före som efter lagändringen, sig markant åt när det gäller bedömningen av hur bevisningen ska användas. Som tidigare nämnt är det bevisningen som i stor grad avgör om offret stärks i sitt uttalande eller ej. När det således handlar om hur tingsrätterna förhåller sig till bevisningen i våra berörda fall kan det konstateras att deras handlingsutrymme är snävt. Ingen förändring av detta har därtill heller skett under tiden som gått mellan våra åtta fall före lagändringen och de åtta som vi har efter ändringen. Dock går det inte att säkerställa att det inte ser annorlunda ut om vår analys hade berört ett annat material.

6.2.2 Rekvisitet

Med tanke på att en del av vårt urval avser ändringen av 6 Kap 1§ 2st så är det också den delen som bör vara mest avgörande i domarna, huruvida offret befann sig i en sådan situation som föreskrivs, eller inte. Innan lagändringen krävdes det att offret på grund av medvetlöshet, sömn, berusning och/eller drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada eller psykisk störning befann sig i ett hjälplöst tillstånd. Ändringen innebar dels att situationen utökades till att även kunna orsakas av *allvarlig rädsla* samt att den hjälplösa situationen utökades till att offret skulle befinna sig i en särskilt utsatt situation (Regeringens proposition, 2012).

Att det inte skett någon förändring, i våra fall, kring hur tingsrätterna resonerar kring bevisning kanske inte är så konstigt med tanke på att det inte heller har skett en ändring i kring hur bevisvärderingen förväntas utföras. Det som däremot har förändrats är det rekvisit som tingsrätterna dömer efter. Även här går det att urskilja en del likheter, men också en del skillnader i hur resonemangen förs. Dessa likheter och skillnader är viktiga för att kunna urskilja om offrets position i vårt material har stärkts i och med lagändringen.

Överlag tenderar inte diskussionerna kring rekvisitet där gärningsmannen fälls vara så långa. I vart av de åtta fallen anser tingsrätten att det är, genom bevisning, ställt utom rimligt tvivel att offret befann sig i den situation som respektive lagformulering (före/efter) kräver. I två fall (F7, F8) saknas dock teknisk bevisning, men det räcker med ett trovärdigt offer och vittnen för en fällande dom. I dessa fall har man bedömt vittnena som så trovärdiga att de kunnat bekräfta offrets berättelse. Situationen, både den hjälplösa och den särskilt utsatta beror oftast på läkemedel/droger, alkoholberusning eller sömn. Det enda undantaget är än en gång (E5) fallet där offret befinner sig i den särskilt utsatta situationen på grund av att gärningsmannen utnyttjat offrets psykiska funktionsnedsättning.

Resonemangen kring rekvisiten är något längre när de gäller de fall där gärningsmannen frias även om det finns undantag. I ett fall (F3) diskuteras inte rekvisitet alls. I två andra fall (E1, E3) konstaterar tingsrätten endast att det inte är tal om en utsatt situation på grund av det som tidigare uppkommit i domskälen. I de övriga fallen där gärningsmannen frias förs dock längre diskussioner där tingsrätten i två fall (F1, F2) konstaterar att trots en bevisad alkoholpåverkan så kan det inte anses bevisat att offret befann sig i en hjälplös situation under händelsen (F2) alternativt för att hon inte var redlöst berusad (F1). I ett liknande fall (F4) konstateras också offrets berusning, men gärningsmannen frias på grund av vittnets osäkerhet.

Den enda slutsats som tingsrätten kan dra av detta, är att inte ens (vittnet), som känner målsäganden väl och som sett händelsen och träffat henne efteråt, varit helt säker på vad som hänt. Även om (vittnets) inledande agerande visserligen också kan ha påverkats av att han överreagerat vid händelsen och resonerat ologiskt på grund av att han var upprörd och inte tänkte klart vid tillfället, gör (vittnets) agerande att tingsrätten också känner osäkerhet om vad som verkligen inträffat. (F4)

Även om det inte framkommer några större förändringar angående i hur rekvisitet bedöms så förändras tingsrättens handlingsutrymme när definitionen av en situation, som ovan, ändras. Evan och Harris (2013, sid 887) menar att det ramverk som skapas av regler och lagar är omfattande men oundvikligen också ostadigt, men att det är i de olika förändringarna som handlingsutrymmet kan utövas. I och med att tingsrätternas handlingsutrymme förändras så påverkas även deras framställning av offret. Hur ramverket tolkas och förändras spelar alltså också roll för hur och om offret och gärningsmannen framställs som idealiska eller inte.

6.2.2.1 Har ändringen lett till förändring?

Motiveringen till att lagändringen genomfördes var, som tidigare nämnt, att fler fall skulle kunna gå under rekvisitet särskilt utsatt situation och att lagen skulle få en vidare tillämpning än innan. Frågan är då om det går att hitta ett eller flera fall inom vårt material där domen troligen hade ändrats om det dömts med den nya ändringen.

Evan och Harris (2013, sid 887) menar att det är obefogat att anta att ramen för handlingsutrymme är konsekvent och entydig. De menar att det inte är så och att det är i förändringarna av ramverket som handlingsutrymmet formas.

Att domstolens ramverk har förändrats står klart i och med ändringen av lagen. Fler fall förväntas hamna under det nya rekvisitet, men betyder det att domstolens handlingsutrymme har förändrats? Ett fall (F4), innan lagändringen, kan också jämföras med ett av de fall där tingsrätten, efter lagändringen, också har friat gärningsmannen (E2).

I det fallet anses offrets berusningsgrad ha gått över tills det tillfälle då hon lägger sig för att sova i gärningsmannens säng.

Tingsrätten kan konstatera att även om målsäganden uppenbarligen mådde mycket dåligt efter det att hon rökt en ”u-båt” måste ha nyktrat till under de timmar som gått från eftermiddagen fram till kl. 22 på kvällen. Hon hade enligt tingsrättens bedömning inte varit kapabel att gå en så pass lång promenad som hon gjorde annars. (E2)

Tingsrätten fortsätter med att resonera kring huruvida offret har befunnit sig i en särskild utsatt situation;

Tingsrätten bedömer att det mycket väl kan vara så att målsäganden – i dröm eller i verklighet – minns så som hon har berättat. Det kan inte alls uteslutas att hon fortfarande var påverkad, men det kan också vara så att hon drömde om det som hon tidigare upplevt. Hon har också sagt att hon sov och var vaken om vartannat och tycks ha svårt för att särskilja dröm och verklighet. Hennes uppgifter om vad som hände på natten måste därför bedömas med försiktighet.

Precis som i fallet innan ändringen menar tingsrätten att det inte kan ställas utan rimligt tvivel att offret har befunnit sig i en särskilt utsatt situation. Detta faktum bidrar till att konstatera att det inte går att avgöra om domen innan ändringen (E2) hade blivit annorlunda. I det här fallet ligger allt i hur tingsrätten hade valt att utöva det handlingsutrymmet som reglerna medger.

I tre fall (F5,F8,E7) har tingsrätterna, oberoende av lagändringen bedömt ganska lika. I de tre fallen förgriper sig gärningsmannen på offret när hon sover. Om än olika gärningsmän och olika förutsättningar kring fallen så är tingsrätterna rörande överens när det gäller att offret befunnit sig i en hjälplös respektive särskilt utsatt situation. Bedömningen av den här typen av våldtäkt har alltså inte, i vad som kan utläsas i vårt material, förändrats även om lagen vidgats.

En andra jämförelse går att göra när det gäller tingsrätternas bedömning av rekvisitet. I ett fall, innan ändringen, (F1) förklarar tingsrätten att offret inte kan ha befunnit sig i en hjälplös situation på grund av rädsla eftersom det inte förkommit fysiskt våld eller verbalt- och/eller latent hot från gärningsmannen. I samma fall menar man att trots att offret var alkoholpåverkat så befann hon sig inte i en hjälplös situation eftersom hon inte var *redlost* berusad. I ett fall efter lagändringen (E6) menar dock tingsrätten något annorlunda;

Karakteristiskt för en särskilt utsatt situation är att personen har klart begränsade möjligheter att freda sin sexuella integritet och undgå ett övergrepp. Det krävs inte att personen helt saknar förmåga att värja sig eller kontrollera sitt handlande. En kraftigt berusad person som pga. sin påverkansgrad har klart begränsade möjligheter att värja sig mot ett övergrepp, men är så pass medveten att hon efteråt kan ge en någorlunda sammanhängande bild av händelseförloppet eller delar av det anses befinna sig i en särskilt utsatt situation (se prop. 2012/13:111 s. 112). Om målsäganden befinner sig i en särskilt utsatt situation behöver gärningsmannen inte ha använt våld eller hot för att tvinga personen för att det ska vara att anse som en våldtäkt. (E6)

Här finns det alltså en tydlig skillnad i vad som har krävts av offret i de olika fallen. Helt säkert går det inte att säga att utgången hade förändrats i det tidigare fallet (F1) om det istället hade bedömts efter ändringen, med det är absolut inte ett långsökt antagande. Om bedömningen i fallet hade ändrats så kan det också ses som ett stöd för att lagändringen uppnått önskad effekt, det vill säga ökat tingsrätternas handlingsutrymme.

6.2.3 Trovärdighet

Hur tingsrätterna diskuterar, bedömer och tolkar offrets trovärdighet är en vital del för att hon ska kunna uppnå en idealisk offerstatus. I slutändan handlar det om huruvida offret lyckas förmedla sin utsatta situation och då kunna hävda sin utsatthet, precis som Christie (2001, sid 50) menar att offret måste för att uppnå idealisk status. I ett tidigare nämnt fall (E3), lyckas inte offret förmedla detta och resultatet blir att hon inte uppnår en idealisk status och tingsrätten kan inte ens diskutera möjligheten till en fällande dom. Jones (2011, sid 254-256) menar att det är på grund av det vaga språket och mångfalden av omständigheter som uppkommer som gör det oundvikligt för domstolen att arbeta med tolkning. När det som i

nämnt fall (E3) då inte ens finns någon bevisning för tingsrätten att förhålla sig till blir det då ännu viktigare för tingsrätten att tolka och bedöma offrets trovärdighet.

I ett av de fall där gärningsmannen frias (F1) hänvisar tingsrätten till att det är händelsen i sin helhet som ska bedömas. Däremot menar tingsrätten i ett annat fall (F2) att ”ett avgörande i skuldfrågan inte får grundas på något sorts totalintryck” (F2) utan att varje bevis ska prövas för sig. Evans och Harris (2013, sid 879) menar att gräsrotsbyråkrater, till exempel domare, ofta måste jobba med regler och procedurer som kräver tolkning innan de kan appliceras. I de situationer där det ännu inte uppkommit en klar lag måste domaren istället bestämma själv. Skillnaden som uppstått ovan, skulle alltså kunna ses som ett exempel där tingsrätten har tolkat bestämmelsen annorlunda, eller som ett fall där lagen inte är tillräckligt specifik vilket har lett till att tingsrätten har agerat utifrån vad som har passat det enskilda fallet. Parding (2007, sid 28-29) menar att handlingsutrymmet ofta skapas under oklara eller vaga förutsättningar vilket betyder att olika beslut kan tas även när samma förutsättningar gäller. Beroende på hur tingsrätterna väljer att avgöra skuldfrågan, vare sig det blir utifrån helheten eller utifrån varje bevis för sig, så innebär det att de, om de väljer olika, också kan ta olika beslut. Detta skulle kunna leda till att till exempel gärningsmannen framstår som mer idealisk och därmed döms i det ena alternativet, men att han inte framstår som särskilt ond och därmed frias i det andra.

Med ett formellt handlingsutrymme menas att utrymmet är klart definierat i reglerna (Parding, 2007, sid 45). Ett svagt handlingsutrymme innebär också makt att bestämma inom de definierade reglerna (Evans, Harris, 2013, sid 882). De krav som högsta domstolen har sagt ska gälla vid bedömningen av en utsaga är att den bland annat ska vara “klar, lång, levande, logisk, rik på detaljer, påvisat sanningsenlig (..) samt fri från felaktigheter och motsägelser”(E3). Det är dessa olika delar som tingsrätterna hela tiden återkommer till i sin bedömning, något som tyder på att detta är ett formellt handlingsutrymme där utrymmet ligger i att bestämma inom de klart definierade reglerna. Ett exempel på ett sådant handlingsutrymme är att tingsrätten i två fall (E5, E8) väljer att ändå godta en beskrivning som inte alltid kan anses som logisk med argumentet att det på grund av offrets funktionsnedsättning (E5) och på grund av offrets inlärd beteende (E8) ändå får anses ha en logisk förklaring. Här innebär utrymmet att de kan välja att med hänsyn till de, enligt Christie (2001, sid 48), idealistiskt svaga offren, godta förklaringar som trovärdiga trots att de, om det gällt icke-svaga offer, antagligen inte hade godkänts.

6.2.3.1 Jämförelse

I samtliga sexton fall är det tydligt att tingsrätten har bedömt trovärdigheten i parternas utsaga utifrån de krav som nämns i stycket ovan, även om de inte alltid hänvisat till att det är så bedömningen ska göras. Gärningsmannens trovärdighet beskrivs endast mer ingående i de fall där även ett resonemang kring offrets trovärdighet förs (F3, F4). I två av de fall där gärningsmannen frias (F1, E1) är offrets beskrivning detaljfattig och knapphändig, även om också gärningsmannens berättelse antingen framstår som en efterhandskonstruktion (F1) eller är ännu mindre trovärdig än offrets (E1). I två andra fall (F3, F4) görs en kort beskrivning av offrets/gärningsmannens trovärdighet som konstateras vara lika trovärdiga. I det första av dem (F3) resonerar dock tingsrätten som följer;

Frågan kan givetvis inte besvaras med att den som påstår att hon blivit våldtagen alltid har blivit det. För så kan det självklart inte vara. Däremot kan det lika självklart vara så att det ofta, troligen oftast, förhåller sig på det viset att ett påstående om våldtäkt är sanningsenligt. Att det oftast är på det viset tillåter emellertid inga säkra slutsatser i det enskilda fallet. (F3)

Varken offrets eller gärningsmannens trovärdighet diskuteras i två andra fall (F2, E2). Tingsrätten menar dock i ett av dem (F2) att det faktum att ”en tilltalad under utredningens gång och vid huvudförhandlingen lämnar olika uppgifter är inte heller i sig ägnat att påverka med vilken styrka åklagaren måste föra egen bevisning om hans skuld” Bemärkningsvärt är dock att det inte alls framkommer att gärningsmannen i det här fallet har ändrat eller lämnat olika uppgifter. I det andra fallet (E2) diskuteras inte offrets trovärdighet i någon större grad, det är snarare fokus på att ”det mycket väl kan vara så att målsägande- i dröm eller i verklighet – minns så som hon har berättat” (E2) Tingsrätten anser att hennes uppgifter ”måste därför bedömas med försiktighet” (E2).

I samtliga fall där gärningsmannen fällt beskrivs mer (t.ex. F5, F6, F8) eller mindre (F7) detaljerat på vilket sätt offret har återgett händelsen, det vill säga en redogörelse av offrets trovärdighet. Gemensamt för många av fallen är att offret anses vara mer trovärdigt än gärningsmannen då han bland annat lämnat olika (F7) eller detaljfattiga (E6) eller till och med motsägelsefulla (E7) uppgifter. Offret kan både vinna trovärdighet i hennes handlande efter händelsen (E7,E8) likväl som hon kan göra det genom en detaljerad, självupplevd och

sammanhängande berättelse (F5, F6, F7,E7). I ett fall (E8) anser tingsrätten att både offer och gärningsman är trovärdiga. Här är det, precis som i andra fall, istället andra delar av domskälen, till exempel bevisningen, som avgör vem av parterna som får rätt.

I frågan huruvida tingsrätterna i vårt material bedömer parternas trovärdighet så gör de förvånansvärt lika. Att vittnen, offer eller gärningsmän har varit berusade i flera av fallen har inte varit så avgörande för trovärdigheten som man hade kunnat tro. Visserligen nämner tingsrätten i ett par fall att det inte går att bortse från att uppgiftslämnaren varit berusad (F1, F4, E2, E6) men i till exempel ett av fallen (E6) skriver de dock att detta saknar betydelse för offrets trovärdighet.

6.2.4 Tolkningsutrymmet i lagen

Att tingsrättens varierande tolkning av lagen och förordningar kan ha betydelse för hur offer och gärningsman framställs stod klart redan tidigare i analysen. Kopplingen mellan ett idealiskt framställt offer och/eller gärningsman kan även ses gällande vilken utgång det får för domen i sig som jämförelsen nedan visar.

I tre fall (F5,F8,E7) har tingsrätterna, som tidigare nämnts, dömt väldigt lika oberoende av lagändringen. Däremot skiljer sig fallen åt när det gäller bedömningen av vad som räknas som en mindre grov våldtäkt.

Ett exempel på när en våldtäkt kan anses som mindre grov är ett samlag som genomförs med en person som sover men där endast könsdelarna kommer i kontakt, det vill säga utan penetrering och att samlaget upphör då den sovande personen vaknar och gör klart att denne inte är intresserad av sexuellt umgänge (F8, E7). I de tre fallen är förutsättningarna väldigt lika men tingsrätterna dömer och resonerar ändå på olika sätt;

Enligt tingsrättens mening är den sexuella kränkningen vid fullbordat samlag med en sovande kvinna som därmed befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd så allvarlig att våldtäkten - även med beaktande av att såvitt (offret) kunnat berätta varit kortvarigt och avbrutits genom att hon vaknat och knuffat undan (gärningsmannen) - inte kan bedömas som mindre grov enligt 6 kap. 1 § tredje stycket brottsbalken. (F5)

I detta fall har det inte visats att (gärningsmannens) övergrepp, utöver själva penetrationen, skulle ha innehållit några förnedrande eller förödmjukande inslag. Inte heller har påståtts att gärningen inneburit

någon fysisk smärta för målsäganden. Vidare avbröt (gärningsmannen) samlaget när målsäganden vaknade och sade till honom att sluta. Våldtäktsbrottet bör mot den bakgrunden vid en helhetsbedömning därför rubriceras som mindre grovt fall av våldtäkt enligt 6 kap 1 § tredje stycket brottsbalken. (F8)

Även om samlaget avbröts omedelbart efter att målsäganden vaknat och sagt till (gärningsmannen) att sluta, och det inte heller förekommit några andra förödmjukande eller förnedrande inslag, är detta en gärning som med hänsyn till den allvarliga kränkning den inneburit för målsäganden är att bedöma som våldtäkt av normalgraden. (E7)

I det första fallet anser alltså tingsrätten att det räcker med att en penetration har förekommit för att händelsen inte ska rubriceras som mindre grov. I det ena fallet (F8) menar man däremot att rubriceringen blir mindre grov tack vare att gärningsmannen avbröt samlaget när offret vaknade och gjorde motstånd. Liknande resonemang förs sedan i det tredje fallet (E7), som sker efter lagändringen, där tingsrätten anser att den kränkning som samlaget inneburit för offret är tillräckligt för att inte bedöma gärningen som mindre grov. Det är tydligt att det inte finns en koppling mellan hur allvarligt brottet bedöms och att offret framställs som idealiskt. Samtliga tingsrätter i fallen har fällt gärningsmannen, vilket tyder på kopplingen mellan ett idealiskt offer och fällande dom, men när det gäller om brottet bedömts som mindre grovt eller inte spelar det inte längre någon större roll hur parterna framställts. Tingsrätten kan alltså använda sitt handlingsutrymme för att bedöma situationerna olika oberoende av hur idealistisk gärningsman eller offer bedömts vara.

Handlingar som medför flexibilitet innebär också att det finns en möjlighet till subjektiv bedömning (Jones, 2011, sid 254-256). I det här fallet är det tydligt att det har funnits ett större tolkningsutrymme, då en av tingsrätterna har resonerat väldigt olikt från de andra två. Det är alltså inte omöjligt att detta precis som Jones (ibid.) resonerar är ett exempel på där en tingsrätt har gjort en mer subjektiv bedömning utifrån de riktlinjer som finns. Jones (2011, sid 256) skriver också att även om reglerna begränsar beslutsfattandet genom att minska handlingsutrymmet så betyder inte det att utgången av ett ärende är helt förutsägbart, men det kan innebära att ett antal möjliga utfall kan förutses. Ett annat alternativ kan vara att riktlinjen i det här fallet faktiskt medger den tolkningen som tingsrätten gjort (F8) men att de andra två tingsrätterna inte ansett att den tolkningen har passat in i deras fall.

Eftersom tingsrätterna inte har bedömt lika kan det antas att handlingsutrymmet antingen använts, precis som Evans (2013,744) menar, på olika sätt eller att det inte, så som Parding (2007, sid 28-29) beskriver, är tillräckligt definierat. Det kan också vara tal om ett starkt handlingsutrymme, så som Evan och Harris (2013, sid 882) menar innebär ett friare arbete med reglerna som den delen av utrymmet. Laura Braslow och Ross E. Cheit (2011, sid 44-46) kommer fram i sin forskning att de enskilda domarna i deras fall dömer olika och oberoende av lagen. I det här fallet är det tydligt att tingsrätterna tagit hänsyn till lagen men även att det finns ett större utrymme för dem att själva tolka vad som ingår i exemplet för mindre grov våldtäkt.

6.2.5 Helhetsintrycket

Som ovanstående delar har visat grundar tingsrättens bedömning sig alltså på flera olika beaktanden. Offrets trovärdighet är i nästan alla fall beroende av bevisningen, men ofta måste bevisningen även relateras till offrets utsaga för att få någon avgörande kraft. Hur tingsrätten sedan väljer att tolka och bedöma bevisning och utsagor bidrar också till dess slutgiltiga dom. I föregående analysdel kunde vi även visa att hur idealiskt ett offer är (vilket i sin tur beror på hur trovärdighet och bevisbedömning) spelar också roll för fallets utgång, i alla fall stämmer det efter lagändringen. I alla de olika delarna finns det därtill möjlighet för domstolen att utöva sitt handlingsutrymme, vare sig det handlar om hur bevisningen tyds, hur trovärdigheten avgörs eller i hur olika lagbestämmelser tolkas. Alla de olika delarna samspelar alltså med varandra för att leda tingsrätten fram till domen.

När det gäller framställningen av offer och gärningsman är det ungefär likadant utformad i vårt material. Tingsrätterna i fallen både innan och efter lagändringen bedömer trovärdigheten i de båda parternas uppgifter, jämför mot bevisning och framställningen av kategorierna görs på liknande sätt. Givetvis finns det unika skillnader i vart och ett av fallen, men dessa är av personlig art som mer speglar individerna i fallen, än tingsrätternas framställning. Även om det överlag ser ganska lika ut står en större skillnad ut ur mängden. I fallen efter lagändringen framstår gärningsmannen, i de fall där han fälls, som mer ond och omänsklig än i de fallen, där han också fälls, men som kommer innan ändringen. Skillnaden är svår att förstå, det kan helt enkelt vara slumpen som avgjorde att fallen efter lagändringen har resulterat i aningens mer ideala gärningsmän och offer. Men det kan finnas andra förklaringar.

6.2.5.1 Olika förklaringar

Faktum är att vi inte analyserat fallens händelsebeskrivningar, även om vi givetvis läst dessa för att förstå sammanhanget. I var och en av dessa fallbeskrivningar finns det ofta med delar

som tingsrätten sedan inte valt att ta upp i sin bedömning. Till exempel så nämns det i ett fall före lagändringen (F6) att offret befunnit sig i den hjälplösa situationen på grund av drogpåverkan. Det som däremot inte nämns, men som tas upp i fallbeskrivningen är att det är gärningsmannen som har försett offret med läkemedlet. Offret har också anklagat gärningsmannen för att falskeligen uppge vad det är för läkemedel. Eftersom detta resonemang inte finns med i domskälet har det inte heller legat till grund för den analys vi har utfört gällande framställningen av gärningsmannen. En möjlig förklaring till att gärningsmännen har framstått så pass olika före och efter lagändringen skulle då kunna vara för att tingsrätterna använt sitt handlingsutrymme på olika sätt. Parding (2007, sid 28-29) menar att handlingsutrymmet ofta skapas under oklara eller vaga förutsättningar vilket betyder att olika beslut kan tas även när samma förutsättningar gäller. Det är dock inte möjligt att ta bort alla former av handlingsutrymme eftersom det behövs för att applicera lagar och regler som inte alltid är anpassade för varje specifik situation och i många fall istället är ganska vaga. Det hela innebär att arbetet är för komplext för enkla regler och att handlingsutrymme måste existera vilket i sin tur gör att arbetet är svårt att kontrollera. Tingsrätterna har möjlighet att välja vad som ska ligga till grund för bedömningen, vilket givetvis är de delar som är relevanta. Det bör då rimligtvis kunna finnas ett utrymme för vad tingsrätterna bedömer som relevant och att de då har resonerat olika, vilket kan vara anledningen till att gärningsmännen framställs olika.

Jones (2011, sid 254-256) menar också att handlingsutrymmet tillåter att lagen utvecklas i linje med sociala normer utan att det för den sakens skull behöver innebära en lagändring. En alternativ förklaring kan då, i enlighet med det Jones (ibid.) menar, att de sociala normerna inom rättsväsendet med tiden har ändrat synen på vilka delar i ett brottsfall som ska tas fram i domskälen.

Som tidigare nämnt har framställningen av offer och gärningsman tätt sig ganska lika, med smärre skillnader. Parding (2007, sid 45) menar att ett formellt handlingsutrymme är klart definierat i reglerna, medan ett informellt handlingsutrymme innebär att utrymmet endast är antytt. Hon menar att det hela kan ses som ett spektrum där utövaren å ena sidan måste tolka lagar och å andra sidan måste skapa standards.

Arbetet i domstolen verkar kunna ses på samma sätt. Till största delen handlar de efter ett formellt handlingsutrymme, där klara regler begränsar handlingsfriheten. Jones (2011, sid 256) menar dock att även om reglerna begränsar beslutsfattandet genom att minska

handlingsutrymmet så betyder inte det att utgången av ett ärende är helt förutsägbart, men det kan innebära att ett antal möjliga utfall kan förutses.

Detta kan förklara att även om tingsrätterna till största del gjort lika när det gäller framställningen av offer och gärningsmän, vilket tyder på ett litet handlingsutrymme, så finns det ändå en rad möjliga tolkningar de kan göra i olika fall.

6.3 Sammanfattningsvis

Sammantaget får det anses att tingsrätterna, i avgörande delar, för likartade bedömningar. Parding (2007, sid 28-29) menade ju att handlingsutrymmet som återfinns under oklara och vaga förhållanden innebär att olika beslut kan fattas i liknande situationer. Då bör även det motsatta vara möjligt, att det klara och väl definierade handlingsutrymmet möjliggör en likartad bedömning. Däremot menade Parding (ibid.) också att handlingsutrymmet behövs då alla lagar och regler inte är anpassade för varje specifik situation.

I vårt material går det att återfinna situationer där handlingsutrymmet är bredare och friare definierat, speciellt när det handlar om att tolka lagar och bevisning. Tingsrätterna i vårt material har alltid makten, friheten men också skyldigheten att tolka det som framkommer under rättegången. Lagändringen utökade, i vart fall inte mellan de domar vi jämfört, tingsrätternas handlingsutrymme, men den förändrade reglerna där utrymmet skulle användas och tolkas. Ett återkommande tema i våra fall är hur tingsrätterna använder sitt handlingsutrymme i vad de diskuterar och väljer att hänvisa till i domen. Men det är inte bara där som domstolen kan använda sitt handlingsutrymme. Hur tingsrätten väljer att framställa offer och gärningsman, och i vilken mån offren vinner offerstatus genom den här framställningen, är också en viktig faktor. För, i vårt material, kan vissa paralleller ses mellan ett idealiskt offer och en fällande dom. Inte som en ensamstående faktor, men hur tingsrätten väljer att framställa offer och gärningsman skapar också deras status som ideala, eller icke-ideala sådana.

Christie (2001, sid 47) menar att det idealiska offret är de personer som lättast vinner en legitim offerstatus när de utsätts för brott, men det betyder inte att det är dessa som oftast blir ett offer. I analysen ovan kunde vi se att offerstatusen även kan skapas i relation till hur gärningsmannen framställs, vilket i sin tur kan leda till en fällande eller friande dom.

Framställningen av både offer och gärningsman är som sagt liknande i vårt material, både före som efter lagändringen. Sammanfattningsvis var det enda som skilde sig mellan grupperna det

faktum att gärningsmannen framställs som mer idealisk efter ändringen, vilket i sin tur speglar hur offren framställs. Dessutom verkar det finnas en tydligare koppling mellan en idealisk framställning och en fällande dom i de fall som kommer efter lagändringen. När det sedan gäller domstolens handlingsutrymme, har vi som tidigare nämnt, kunnat se att utrymmet oftast återfinns i situationer med klara strukturer. Evan och Harris (2013, sid 872) menar dock att handlingsutrymmet i sig varken är bra eller dåligt och att fler regler, paradoxalt nog, kan skapa ett större handlingsutrymme, något som vår analys har kunnat påvisa.

7. Slutdiskussion

När vi nu har nått slutet av vår studie och sammanställt denna genom en analys i vår uppsats så upplever vi att det har varit ett spännande projekt. Många tankar och känslor har uppkommit hos oss kring det känsliga material av våldtäktsdomar som vi har undersökt. En lärdom som vi tar med oss är bland annat att offer och gärningsman inte alltid är så olika som man kanske föreställer sig.

En del ämnen i analysen har vi fortsatt att fundera kring även efter färdigställandet av uppsatsen. Vi har bland annat tänkt på det faktum att offrets trovärdighet till stor del ligger till grund för tingsrättens bedömning. Det är i och för sig åklagaren som har bevisbördan och måste bevisa att det offret påstår är sant och utifrån det är det kanske inte så märkligt att man då fokuserar på dennes trovärdighet. Att det läggs så mycket vikt vid *hur* offret berättar sin version kanske kan göra att pressen på denne blir hög. Flera av domarna radar upp kriterier på en trovärdig framställning av en utsaga. Om offret inte berättar på det sätt som denne förväntas göra efter en upplevd våldtäkt så blir hon inte betrodd – oavsett om det verkligen hänt eller inte.

Vår studie visar till största del på likheter mellan domstolens bedömning av fallen före och efter lagändringen. En av skillnaderna är dock att gärningsmannen framstår som mer idealisk bland de gillade fallen efter lagändringen än de som gillas före lagändringen. Vi har diskuterat vad denna skillnad kan bero på. Är det så att gärningsmännen faktiskt är mer idealiska? De var ju faktiskt i högre grad mer okända för offret än i fallen före lagändringen. Det kanske i så fall beror på lagändringen? Före lagändringen kanske domstolen inte fokuserade på att beskriva gärningsmannen i samma utsträckning som efter. Det skulle även kunna bero på att vi som författare delat upp fallen när vi analyserat, en av oss har ansvarat för fallen före lagändringen och en för dem efter. Detta kan såklart göra, trots att vi haft gemensamma kriterier för analysen, att våra subjektiva tolkningar påverkat hur vi analyserat. Möjligheten

finns även att det är slumpen som avgjort men eftersom vi har förhållandevis få fall och det inte går att göra en empirisk generalisering så går det inte att avgöra om så är fallet.

I studien av Fuller (2005) så framkommer även att domstolarna i hennes fall hade stort handlingsutrymme, vilket hon förklarade med att det inte fanns någon entydig definition av våldtäkt. I vår undersökning framkommer att domstolarna trots sitt handlingsutrymme bedömer ganska lika. Kanske beror det på att definitionen av våldtäkt är tydligare i svensk lagstiftning?

För att återknytta till den mediedebatt som gjordes oss intresserade av ämnet så upplever vi att den fokuserar mycket på enskilda fall som fått representera alla domslut. I vår undersökning framkommer, tvärtemot mediabilden, inte några tecken på att domstolen tar mer hänsyn till gärningsmannen än till offret eller att bedömningen fokuserar på offrets utseende eller klädsel. Överlag framställs offer och gärningsman som relativt lika varandra. Offret framstår alltså inte som någon enbart oskyldig person medan gärningsmannen inte framstår som vidare ond eller omänsklig. Vi funderar dock över om det kan vara så att vårt resultat kanske snarare ger en bild av hur det kan se ut i de allra flesta fall, medan media istället fokuserar på enstaka fall och dessutom förstorar och överdriver tingsrättens resonemang.

Till sist vill vi säga att detta arbete har gjort oss mer medvetna om hur gärningsmän och offer behandlas i ett domslut. Vi känner att vi har fått en större förståelse för vad som krävs för att döma i ett våldtäktsfall och hur svårt domstolens arbete faktiskt måste vara. Vi har också insett hur svårt det kan vara att avgöra i situationer där handlingsutrymme finns, något som vi kan relatera till vårt eget framtida yrke, där vi säkert inte alltid kommer vara tacksamma över det utrymme som lag och förordningar skapar.

8. Referenslista

Ahrne, Göran & Svensson, Peter (2011). *Handbok i kvalitativa metoder*. Malmö: Liber

Anderson, Robert (2012) *Law, fact, and discretion in the federal courts: an empirical study*. Utah Law Review Nr 1, sid 1-50.

Andersson, Ulrika (2004) *Hans (ord) eller hennes?* (elektronisk)
<http://www.infografen.com/bokbox/extracts/Ulrika4.pdf> Lund: Bokbox förlag (2014-04-23)

Boréus, Kristinas (2011) "Texter i vardag och samhälle" i Ahrne, Göran & Svensson, Peter (2011). *Handbok i kvalitativa metoder*. Malmö: Liber

Braslow, Laura & Cheit Ross. E (2011) *Judicial Discretion and (Un)equal Access: A Systematic Study of Motions to Reduce Criminal Sentences in Rhode Island Criminal Sentences in Rhode Island*. Journal of Empirical Legal Studies.8:1 sid 24-47

Brottsförebyggande Rådet (2014a) *Våldtäkt och sexualbrott*. (elektronisk) Brottsförebyggande Rådets hemsida. <http://www.bra.se/bra/brott-och-statistik/valdtakt-och-sexualbrott.html> (2014-05-23)

Brottsförebyggande Rådet (2014b) *Utsatthet för brott och otrygghet*. (elektronisk) Brottsförebyggande Rådets hemsida. <http://www.bra.se/bra/statistik/trygghet/2011/utsatthet-for-brott/brott-mot-enskilda-personer-i-olika-befolkningsgrupper.html> (2014-05-23)

Brottsoffermyndigheten (2013) *Viktimologisk forskning*. (elektronisk) Brottsoffermyndighetens hemsida. <http://www.brottsoffermyndigheten.se/projektmedel-och-forskning/viktimologisk-forskning> (2014-05-21)

Bryman, Alan (2011) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber

Christie, Nils (2001) "Det idealiska offret" i Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (2001) *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur

Eklundh, Johanna (2014) *Allt starkare stöd för samtycke* (elektronisk) Sveriges televisions hemsida. <http://www.svt.se/nyheter/val2014/allt-starkare-stod-for-samtycke> (2014-05-23)

Ekström, Simon (2002) *Trovärdighet och ovärdighet*. Gidlunds förlag

Eriksson, Maria (2010) *Defining rape: emerging obligations for states under international law?*(elektronisk) Örebro University: Örebro.
<http://oru.diva-portal.org/smash/get/diva2:317541/FULLTEXT02.pdf> (2014-03-17)

- Evans, Tony & Harris, John (2004). *Street-Level Bureaucracy, Social Work and the (Exaggerated) Death of Discretion*. *British Journal of Social Work*, 34, 871-895.
- Fuller, Patsy (1995) *The social construction of rape in appeal court cases*. *Feminism & Psychology* Vol 5(2). sid. 154-161
- Graneheim, U. H., & Lundman, B. (2004). *Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness*. *Nurse Education Today*, 24(2), 105-112.
- Jones, Imogen (2011) *Still Just Rhetoric? Judicial Discretion and Due Process*. *Liverpool Law Review*. Vol. 32 nr 3. sid 251-273.
- Jönson, Håkan (2004) *Övergrepp mot äldre i två perspektiv*. *Socialvetenskaplig tidskrift* nr 3-4. Sid 310-328.
- Kanakaris, Zandra & Persson, Olga (2013) ”Nio punkter för att stoppa de sexuella övergreppen” (elektronisk) *Dagens Nyheter* hemsida <http://www.dn.se/debatt/nio-punkter-for-att-stoppa-de-sexuella-overgreppen/> (2014-05-23)
- Lipsky, M (1980). *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*. Russell Sage Foundation: New York.
- May, Tim (2001). *Samhällsvetenskaplig forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Parding, Karolina (2007) *Upper secondary teachers' creation of discretionary power - the tension between profession and organization*. Luleå University of Technology
- Regeringen 2012. *Regeringens proposition 2012/13:111*
<http://www.regeringen.se/content/1/c6/21/12/92/4769f913.pdf> (2014-03-21)
- Sneed, Joseph T (2012) *Trial-court discretion: its exercise by trial courts and its review by appellate courts*. *Journal of Appellate Practice & Process* Vol. 13 nr 2, sid 201-229
- Trevithick, Pamela (2008) *Socialt arbete: teori och praktik*. Studentlitteratur
- Umeå Universitet (2011) *Diskriminerar rättssystemet kvinnliga våldtäktsoffer? Trovärdighet hos kvinnliga och manliga brottsoffer*. (elektronisk) Umeå universitets hemsida.
<http://www.umu.se/sok/forskningsdatabasen/visa-forskningsprojekt?code=584&currentView=description&doSearch=&scbCode=&searchString=&uid=maja0003> (2014-05-23)

Vetenskapsrådet (2011). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. (elektronisk) <http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf> (2014-03-21)